

HIMNOLÓGIA JEGYZET

a 2015–2016. évi téli tanfolyamra

a készülő Énekkincstár kötet cikkeiből összeállította Ecsedi Zsuzsa

1. Az istentiszteleti éneklés: erő és titok?

Az istentiszteleti zene nem önmagában álló, független jelenség: terét, kibontakozási lehetőségeit a liturgia szabja meg.

Luther Márton felfogásában a zene elsősorban *creatura*, tehát Isten teremtménye, és csak másodsorban művészet. Minden művészetet, de különösképpen a zenét annak a szolgálatában szeretné látni, aki azt teremtette és nekünk adta. Csak akkor látja értelmét, ha nem csupán érzékeinkre ható, gyönyörködtető dolog, hanem Krisztusra vonatkozik, a megváltás fölötti örömet hirdeti – írja a *Babst-énekeskönyv* előszavában. E gondolat hatására alakult ki az evangélikus gyülekezeti ének és egyházzene igehirdető karaktere, amely egyedülálló a keresztény felekezetek között.

Az éneklés Luther számára is a hit természetes következménye; e vélekedésével Pál apostol gondolataihoz kapcsolódik: „...mondjatok egymásnak zsoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket; énekeljete és mondjatok dicséretet szívetekben az Úrnak...” (Ef 5,19) és „A Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsétek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljete szívetekben az Istennek.” (Kol 3,16)

Hogyan valósul meg mindez? Az első évezred folyamán kialakult, fejlődött és egész Európában elterjedt a keresztény liturgia. A szertartások latin szövege és dallama egy időben, együtt keletkezett, ezért szerves egységet alkot: ezt nevezzük (némi egyszerűsítéssel) *gregorián* zenének. E gregorián tételek vagy a *mise* (vasárnapi és ünnepi főistentisztelet), vagy a *zsolozsma* (zsoltáros istendicséret és könyörgés) részét alkotják. A kiválasztott szövegek nagy része bibliai zsoltár vagy zsoltárszerű költemény. A tételek jellegétől és a zene díszességétől függ, hogy szólista, szköla (kiskórus) vagy a teljes közösség éneklie el őket. Torzulás, hogy a középkor folyamán a gyülekezet egyre kevesebb megszólalási lehetőséghez jutott.

Vajon mit hozott a reformáció, hogyan változott a zene, az éneklés helye, jelentősége az istentisztelet keretein belül? A keresztény istentiszteletben – ha megszorításokkal is, de – mindig voltak anyanyelvű énekek. Ezeket többnyire a liturgia peremén vagy körmenetek

alkalmával énekelte a nép. A reformáció legjelentősebb változása, hogy Luther az anyanyelven énekelt gyülekezeti éneknek önálló helyet biztosít az istentiszteleten, a gyülekezetet ezáltal a liturgia szolgálattevőjévé, aktív részesévé téve. Első, *Johann Walterral* közösen készített énekeskönyvének előszavában így ír: „Semmi másról ne akarjunk énekelni és beszélni, csak Jézus Krisztusról, a mi Megváltónkról.” Fontos liturgiai írásában (a *Formula Missae-ben*) így nyilatkozik: „Azt akarom, hogy sok német énekünk legyen, amelyeket a nép az istentisztelet alatt (...) énekelhet. Mert ki kételkedik abban, hogy azokat az énekeket, melyeket most a kórus énekel, (...) korábban az egész gyülekezet énekelte?” Később (a *Deutsche Messében*) már a részleteket is kidolgozza: az epistolára a *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét* (EÉ 232), az evangélium után hitvallásként pedig a *Mi valljuk: hiszünk Istenben* (EÉ 247) kezdetű éneket javasolja. Tehát az énekek – szemben a középkori gyakorlattal, amikor csak az istentisztelet kiegészítő részei lehettek – meghatározott, elhagyhatatlan liturgikus funkciót kapnak.

E rövid áttekintés után foglaljuk össze, hogy milyen zene, milyen jellegű éneklés jellemző az evangélikus istentiszteletre, ezen belül is a mai magyar gyakorlatra. Örömmel jelenthetjük ki: ha a rendelkezésre álló istentiszteleti rend(ek)et igazán megismerjük és kiaknázzuk, igen színes és változatos zenei képet kapunk. Az istentisztelet gerincét természetesen az ünnepnek megfelelően válogatott gyülekezeti énekek adják. A gyülekezet és a kórus váltakozásával a megszokott énekek mondanivalóját is könnyebb lesz újra felfedeznünk. A bevezető zsoltárt, Krisztus imáadását és a dicsőítést, az úrvacsorai liturgia kiemelkedő tételeit énekelhetjük a hagyományos gregorián dallamokon is (közelebb kerülve a gyökerekhez) – a nehezebb tételeket a kórusra bízva, a megfelelő helyeken pedig a gyülekezetet mozgósítva.

Ami fontos: ne féljünk az újtól, és kerüljük el a megszokásból eredő elszürkülést. Ha ez sikerül, megérezhetjük az együtt éneklés erejét, az Istennel való találkozás szent alkalmának felemelő titkát!

2. Ősi gyökereink és a belőlük fakadó ágak

A reformátorok arra törekedtek, hogy olyan énekrepertoárt hozzanak létre, mely megfelel az új liturgikus igényeknek. Az ő munkásságuk nyomán jelent meg a gregorián énekek mellett a strofikus, anyanyelvű énekek sokasága.

A verses formájú, népnyelvű vallásos költészet iránti igény már az első ezredforduló után megmutatkozott. Ezek az énekek a liturgiában ekkor még nem kaphattak helyet, de valószínűleg nem is akartak. Többnyire azért születtek, hogy a vallásos összejövetelek (ájtatosságok, körmenetek, búcsújárás) éneklési igényeit kielégítsék.

Más szempontból is történelmi okokra vezethető vissza a strofikus, rímes énekekre való igény: az 1000 után teret hódító európai, jellemzően strofikus költészet uralmára, illetve a zenében az egyre inkább periodizáló, ütemes formára. Elmondhatjuk, hogy a polgári gondolkodás és kultúra hívta életre ezt az igényt. Ez az erős stílári hatás az ezeröttszáz évesektől szép lassan háttérbe szorítja a gregoriánt (katolikusoknál is), és a reformátorok gondolkodását is új irányba tereli a liturgikus énekrepertoár tekintetében.

A reformáció korára adottak voltak az új anyag összeállításának lehetőségei: egyrészt mintául szolgáltak a már fentebb említett, anyanyelvű, strofikus énekek, az úgynevezett kanciók; másrészt bizonyos *gregorián műfajok* könnyen átalakíthatóak voltak az új igényeknek megfelelő dallamokká, szövegekké. Vizsgáljuk meg közelebbről e két csoportot.

1. Sokan talán nem is sejtik, hogy egy közel nyolcszáz éves ének hangzik fel húsvétkor, mikor a *Krisztus feltámadt* kezdetű ének (EÉ 213) énekeljük. Szövege egy 15. századi, Zsigmond-kori töredék egyik lapján több nyelven – németül, szlovákul, lengyelül, magyarul – is megtalálható, tehát már ebben az időben Európa-szerte kedvelt énekről van szó, mely a húsvéti *Victimae paschali laudes* szekvencia nyomán született. A húsvéti liturgiába is belekerült, amelynek részeként a szekvenciához kapcsolva énekelte a nép a saját nyelvén, akár több nyelven is

egyszerre. (Emlékezzünk: kanciót egyébként csak liturgián kívüli alkalmakon énekeltek.) A protestáns hagyománynak Luther kis átalakításával lett része; a strofa végi „hallelujázást” ő írta hozzá. Katolikusok e nélkül a toldalék nélkül éneklük ma is.

A következő énekcsoporthoz a népi hagyományban is erős gyökeret eresztett, és így sokáig megőrződhetett. Két énekünk – eredetileg Mária-énekek – tartozik ide, melyek új (esti és reggeli) szöveggel a protestáns hagyomány részeivé váltak: *A fényes nap immár elnyugodott* (EÉ 129) és a *Jézus Krisztus, szép fényes hajnal* (EÉ 92). Ez utóbbi csak a magyar hagyományban található. A *Csordapásztorok* (EÉ 164) szintén régi magyar ének, mely eredetileg a diákok rekordálós éneke lehetett. (A *rekordálás* szó azt a szokást jelölte, hogy a diákok karácsony tájékán házról házra jártak élelem- és alamiznagyűjtés céljából.)

Sok karácsonyi énekünk is középkori eredetű, és a német énekeskönyvek fordítása nyomán került hozzánk a 16–17. században: *Mennyből jövök most hozzátok* (EÉ 150), *Hadd zengjen énekszó* (EÉ 151). Van néhány olyan ének, melyet csak a 20. században vettünk át: *Örömdalok hangozzanak* (EÉ 153), *Kit sok boldog pásztor dicsért* (EÉ 152).

2. Gregorián eredetű énekeink között először egy olyan énekcsoporthoz vizsgálunk meg, amelynek születésével kapcsolatban jól megfigyelhető a gregorián zenei gondolkodásmód. A gregorián zeneszerzői körülbelül úgy gondolkodhattak alkotás közben, mint egy mai dzsesszzenész: a fejükben volt egy dallamfordulat-készlet, melyet felhasználtak a „komponálás” folyamán. Például ha összehasonlítjuk a következő énekeket: *Jöjj, népek Megváltója* (EÉ 131), *Adj békét a mi időnkben* (EÉ 291), *Tarts meg, Urunk, szent igédben* (EÉ 255), máris érzékelhetjük – még laikusként is –, mennyire „testvérek”. Mindhárom ének – szövegében és dallamában is – Luther átalakítása az eredeti gregoriánok nyomán. Az első ének mögött *Szent Ambrus Veni redemptor gentium* himnusza áll, a második – eredetileg egyversszakos ének – egy antifónán alapul, a harmadik pedig az előző énekek továbbalakított változata.

Az *Elküldötte az Úr* (EÉ 132) adventi ének mintája egy Európa-szerte elterjedt

szekvencia (*Mittit ad virginem*); az *Életünkben szüntelen éneké* (EÉ 499) egy nagybőjti antifóna (*Media vita*).

Legtöbb gregorián eredetű énekünk háttérében himnusz áll. A himnusz formálódik a legkönnyebben népénekké, mivel eredetileg is strofikus műfaj. A *Veni Creator Spiritus* egyszerűsített formája, az *Ó, jöjj, teremtő Szentlélek* (EÉ 231) már a 16. században bekerült a magyar énekeskönyvekbe. De középkori himnusz az alapja a *Dicsőítünk, Krisztus, aki szenvedtél* (EÉ 199) és a *Krisztus, ki vagy nap és világ* (EÉ 109) kezdetű énekeinknek is. A 20. században közli énekeskönyvünk a *Csillagoknak alkotója* (EÉ 359) és a *Jézus, édes emlékezet* (EÉ 360), szintén középkori himnuszokra visszazármaztatható énekeket.

Fontos feladatunk ennek az ősi forrásból származó énekanyagnak a megőrzése és továbbadása, hiszen ezek többnyire mindhárom felekezet – katolikus, evangélikus és református – közös kincsei, ezáltal a közös gyökerek őrzői!

3. A reformáció kora – Luther énekszerzői munkássága

Luther mindig bensőséges kapcsolatban állt a költészettel és a zenével. Az elméleti alapokat a latin iskolában és az egyetemen szerezte meg. Tanulmányai folyamán énekelt az iskolásfiúk kórusában, és lanton is megtanult játszani. Később többszölamú műveket énekelt társaival együtt. Szakértő módon ítélte meg a zeneszerzőket, és levelezett a kor egyik jelentős komponistájával, *Ludwig Senfflel*.

Ilyen előzmények ellenére hosszú ideig semmi nyoma nincsen annak, hogy Luther foglalkozott volna az egyházi énekkel. Az első impulzust az adta neki, hogy az inkvizíció két ágostonos rendtársát eretnenség vádjával máglyahalálra ítélte Brüsszelben 1523. július 1-jén. A megrázó élményből vigasztaló ének született (*Ein neues Lied wir heben an*), amely röpcédulákon és szájról szájra terjedt. Kicsit később ballada formájában fogalmazta meg személyes elhagyatottságérzését és az erre válaszoló evangéliumi örömhírt: *Nun freut euch, lieben Christen g'mein – Jer, örvendjünk, keresztyének* (EÉ 318).

Ebben az időben ismerte fel a gyülekezeti ének missziós szerepét és erejét: „... hogy ezáltal Isten igéjét és a keresztyén tanítást minden módon terjesszük.” *Spalatinhoz* írt levelében felhívással fordult kortársaihoz: „Az a szándékom, hogy (...) német zsoltaókat készítek a népnek, vallásos énekeket, hogy az Isten igéje az éneken keresztül az emberek között maradjon. Ezért mindenütt költöket keresünk.”

A legújabb szakirodalom 45 olyan ének tart nyilván, amely szövegének vagy dallamának kialakításához Luthernek valamilyen módon köze van. Akkor írta őket, mikor kiderült, hogy felhívására igen kevés kortársa reagált, az anyanyelvű énekek viszont égetően szükségesek. Az életműből 36 gyülekezeti ének, a többi liturgikus dallam átdolgozása. A gyülekezeti énekek nagy része különféle régi, értékes tételek átköltése. Luther énekei mindig személyes hangúak, anélkül hogy szubjektívizmusba csúsznának át. A költemények erőteljesek és eredetiek mondatszerkezetben, szókincsben és rímelésben egyaránt. Mondanivalójukat tömören összefoglalják.

Majdnem mindegyik istentiszteleti vagy katechetikai célra készült. Témájuk sokféle: nagyünnepi és tanító énekek, gregorián átdolgozások és zsoltaóparafrázisok.

Előbb a Luther által átdolgozott liturgikus dallamokat, illetve a liturgikus dallamok helyett alkalmazott gyülekezeti énekeket tekintjük át.

Luther *Kyrie*-dallamával énekeskönyvünk 99. oldalán, a 17., mindennapi istentiszteleti rendben találkozunk (*Uram, irgalmazz!*). A *Credo*, a mondott hitvallás helyettesítője lehet a *Mi valljuk: hiszünk Istenben* (EÉ 247).

A *Sanctus*, Isten szentségének dicsőítése Luthert önálló kompozíció írására ihlette: *Jesaja, dem Propheten geschah*. A mű a prófétai igeszakasz, Ézs 6,1–4 szó szerinti megzenésítése. Ezt az éneket már sem a német, sem a magyar énekeskönyvben nem találjuk meg, valószínűleg a strófa összetettsége, nehezen tanulható volta miatt. Az *Agnus Dei* Luther-féle változatát az énekeskönyv 78. oldalán, a 14. liturgiában találjuk (*Krisztus, Isten Báránya*).

Gloria-éneket Luthertől nem ismerünk, pontosabban van egy *Gloria*-parafrázis: *All Ehr und Lob soll Gottes sein* (A menny Urának tisztelet dallamára), amelyet egy ideig neki tulajdonítottak, de kiderült, hogy nem az ő műve.

Mostani énekeskönyvünk 24 Luther-éneket tartalmaz, elmondható tehát, hogy jól reprezentálja Luther életművét. Ahol lehetséges, minden fejezet élén az ő énekeit találjuk. Ezeket – forrásukat vizsgálva – különféle csoportokba oszthatjuk.

Az elsőbe a gregorián eredetű énekek tartoznak. Himnusz (strofikus óegyházi költemény) átdolgozása az adventi *Jöjj, népek Megváltója* (EÉ 131 – Ambrosius), a pünkösd *Ó, jöjj, teremtő Szentlélek* (EÉ 231 – Hrabanus Maurus) és az esti énekként szereplő *Szentháromság egy Istenség* (EÉ 108 – Nagy Szent Gergely). Más gregorián műfajból (is) származik a húsvéti *Jézus, Megváltónk sírba szállt* (EÉ 215 – szekvencia és leis), a pünkösd *Jövel, Szentlélek Úristen* (EÉ 229, magyar dallammal – antifóna) és az *Adj békét a mi időnkben* (EÉ 291 – antifóna).

Különböző középkori német énekekre nyúlik vissza a karácsonyi *Jézus Krisztus, dicsértessél* (EÉ 154, a Mennyből jövök dallamával), a pünkösd, illetve Szentlelket

hívó *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét* (EÉ 232), a törvényt bemutató *Ez a szent tízparancsolat* (EÉ 433), a hitvallásként vagy Szentháromság-dicsőítésként alkalmazható *Mi valljuk: hiszünk Istenben* (EÉ 247), az úrvacsora alatt éneklendő *Krisztus Jézus, mi Megváltónk* (EÉ 303) és *Áldassék Isten, hála jóságáért* (EÉ 304), valamint az élet-halál kérdését tárgyaló *Életünkben szüntelen* (EÉ 499).

Luther önálló alkotásai közül az első fontos csoport a zsoltárparafrázisoké. A hét énekből három található meg jelenlegi énekeskönyvünkben. Az első kettő bűnbánati zsoltár: *Lásd meg a mennyből, Úristen* (EÉ 257; 12. zsoltár – ez volt az az ének, amelyet Luther mintául szánt a kortársak számára) és *Mélységes mélyből kiáltunk* (EÉ 402; 130. zsoltár); a harmadik evangélikus identitásunk kifejezője, az *Erős vár a mi Istenünk* (EÉ 254/256; 46. zsoltár). Az utóbbi nem klasszikus zsoltárfeldolgozás, mert egyéb bibliai szakaszokat is magába olvaszt, így sokkal gazdagabb a mondanivalója.

A katekizmus-, vagyis tanító énekekhez tartozik az Úrtól tanult imádság parafrázisa, a *Mi Atyánk, ki vagy mennyekben* (EÉ 72) és a keresztség titkát bemutató *Jézusunk a Jordánhoz ment* (EÉ 295).

Luther eredeti ünnepi énekei közé tartozik két karácsonyi és egy húsvéti költemény: *Mennyből jövök most hozzátok* (EÉ 150 – egy világi ének kontrafaktuma), *Mennyei angyalseregek* (EÉ 155, a Mennyből jövök dallamával) és *Jézus Krisztus, Üdvözítőnk, haláltól megmentőnk* (EÉ 214).

Végül Luther egyéb saját énekei következnek: *Tarts meg, Urunk, szent igédben* (EÉ 255), *Jer, örvendjünk, keresztyének* (EÉ 318) és *Már megyek békén, örömmel* (EÉ 500).

Legyen számunkra erőt adó példa ma is a reformáció hajnalán keletkezett énekek objektivitása, nyelvi ereje, képeinek gazdagsága!

4. A reformáció korának énekei – Luther kortársai

Luthernak sokrétű munkájában segítőtársa volt *Johann Walter*, a kottakiadó (ő *Georg Rhau* tanítványa, egyben a kor leghíresebb zeneszerzőjének, a már említett Ludwig Senflnek a munkatársa volt; 1529-től Torgauban kántorként tevékenykedett). Első közös énekeskönyvük 1524-ben jelent meg Luther előszavával és Walter többszólamú feldolgozásaival. Ez a gyűjtemény az évek folyamán egyre bővülő tartalommal legalább hat kiadást ért meg. Walternek egyes Luther-énekek – például a *Jézus, Megváltónk sírba szállt* (EÉ 215) – dallamának a kialakításában is szerepe volt; saját énekei közül viszont már egy sem szerepel énekeskönyvünkben.

Nikolaus Decius (Deeg) eredetileg szerzetes volt, később csatlakozott a reformációhoz; 1523-ban a wittenbergi egyetem hallgatója. Lelkészként, kántorként és latintanárként is működött. Énekei ordináriumtételeknek – az istentisztelet állandó részeinek – az átdolgozásai. Nagyon korán, 1523-ban keletkeztek, és – talán nem is tudva Luther hasonló szándékáról – elindították azt a gyakorlatot, amelynek keretében liturgikus dallamokat strófás gyülekezeti énekkel helyettesítettek.

Két Decius-ének található énekeskönyvünkben. *A menny Urának tisztelet* (EÉ 43), amelyet a legősibb evangélikus ének címmel is illetnek, Gloria-parafrázis: a karácsonyi dicsőítés (Lk 2,14) és az azt követő *Laudamus te* (EÉ 72–73. o.) szövegének kibontása három, majd négy versszakban. A *Krisztus, ártatlan Bárány* (EÉ 188) Agnus Dei-parafrázis: a háromrészes *Isten Báránya* (EÉ 78. o.) verses változata, amely Jn 1,29 nyomán került az istentisztelet úrvacsorai részébe.

A lutheri nemzedék énekszerzői nem szakadtak el elődeik énekköltési hagyományától, nem valami merőben új repertoár kialakítására, hanem a már meglévő kincsek megőrzésére törekedtek. Ez egyrészt a már létrejött „protestáns” énekek gyűjteményekbe rendezését, másrészt egy csak számban, nem pedig stílus- és formavilágban új énekanyag megalkotását jelentette. Az énekek szerzői, a lutheri hitre áttért prédikátorok felismerték, hogy az új tanok gyors terjesztéséhez új istentiszteleti

rendekre, agendákra és azokhoz kapcsolódó énekeskönyvekre van szükség. Így született meg az a számtalan német gyűjtemény, amelyből egy-egy ének a magyarországi hagyományba is bekerült.

Nem is gondolnánk, hogy egy ének közvetlen eszköze lehet a reformációs tanok elfogadásának. Pedig számos város mellett Heidelbergben *Paul Speratus* éneke által jutott győzelemre a lutheri reformáció, amikor egy vasárnapi misén (!) a nép egyszer csak az *Eljött hozzánk az üdvösség kezdetűt* (EÉ 320) kezdte énekelni. Luther olyannyira nagyra értékelte Speratust, hogy a *Formula missaében* (1523) az ő fordítására támaszkodott, egy évvel későbbi *Achtliederbuchjában* pedig mindhárom énekét szerepeltette.

Speratus – *Brandenburgi Albert* königsbergi herceg udvari prédikátoraként – részt vett az új keletporosz egyházi rend kidolgozásában, s egy éven belül elkészült az első olyan énekeskönyv is, mely német énekeket tartalmazott az egyházi évre lebontva. A königsbergi herceg hozzáértése az énekalkotásban is megmutatkozott; szövege, a *Mit Isten akar énvelem* (EÉ 332) *Claudin de Sermisy* francia zeneszerző világi (sanzon) dallamával vált ismertté.

Johann Gramann Speratus utódként folytatta a reformatori munkát. A herceg kérésére megírta az első protestáns dicsőítő éneket, az *Én lelkem, áldva áldjad* (EÉ 45) zsoltárparafrázist, melyhez *Hans Kugelman*, az udvari „Kapellmeister” – többszólamú *Concentus novi* (1540) ciklusában – egy korábbi világi dallamot társított.

Az egyházi rendek megreformálása minden esetben kihatott a templomokhoz kapcsolódó iskolákra is. *Nikolaus Herman* törekvése, hogy a prédikációk tartalmát a gyermekek számára is közérthető formába öntse, a *Sonntagsevangeliaiban* (1560) jutott kifejezésre. Mivel a napi perikópák tartalma az iskolai ismeretek részét képezte – és a zene memorizálást segítő hatása köztudott volt –, Herman egy, az egész egyházi évre kiterjedő énekgyűjteményt készített. Az egyházi év teljes tanítását a legegyszerűbb nyelvi eszközökkel fejezte ki, példa erre a karácsony és a húsvét mélységeire biblikus kijelentésekkel rávilágító egy-egy éneke (*Jöjj, Isten népe, áldjuk*

őt, EÉ 156 és *Felvirradt áldott, szép napunk*, EÉ 217).

A latin, gregorián ének tradíciójának továbbvitelén munkálkodott a Lüneburgban működő *Lucas Lossius* is; 1553-ban kiadott *Psalmodiája* a templomokban agendaként, a latin iskolákban tananyagként szerepelt. A régi repertoáron csak abban az esetben változtatott, ha az ellentmondott a lutheri reformáció tanainak. Ebből a gyűjteményből ismerjük a *Dicsőítünk, Krisztus, aki szenvedtél* (EÉ 199) nagyheti éneket, melyen felismerhető a régi tónusgondolkodás továbbélése.

A korszak egyik legnagyobb hatású énekeskönyvét *Michael Weiße* készítette (1531). Ez a Cseh Testvérek német ágának, a Brüderunitätnek az első énekeskönyve, mely az egyházi év szerinti szerkesztés és a középkorból átvett sokféle forma (himnuszok, antifónák, leisek, lamentáció- és tropusátdolgozások) tekintetében egyedülálló alkotás. Énekei közül (EÉ 135, 204, 216, 498) a weißei gondolkodást leginkább tükröző *Dicsőség néked, Istenünk* (EÉ 216) emelendő ki.

Ahogy ez a több mint ötszáz éves értékes énekanyag a mai nemzedékek számára átörökítődött, úgy adjuk mi is tovább, hogy újabb fél évezred múlva is létezzenek éneklés által hitre ébredő gyülekezetek!

5. Az ellenreformáció hitharcai

A lutheri hitvallás német területen az augsburgi vallásbéke óta (1555) hivatalosan is elfogadott volt, a fejedelmek maguk dönthettek vallási hovatartozásukról. A német evangélikusság életét a lutheri tanítás megőrzése és továbbadása, a katolicizmustól és a kálvinizmustól való elhatárolódás határozta meg. A 16. és 17. század fordulóján a gyülekezeteknek még a pestis pusztításával is szembe kellett nézniük. Az evangélikus lelkészek hamar felismerték, hogy a küzdelmes időkben a Biblia és a katekizmus mellett a gyülekezeti énekeknek is rendkívül fontos szerepük van, hiszen azonkívül, hogy vigasztalást adnak, ezek is a lutheri teológia közvetítői. Az ellenreformáció idején működő reformátorok *Luther* énekköltői munkáját folytatva hitvalló, vigasztaló, buzdító énekszövegekkel adtak reményt és hitet ezekben a viharos évtizedekben gyülekezetük tagjainak.

Bár a kálvinizmushoz csatlakozni nem volt megengedett, egyes fejedelmek mégis szimpatizáltak a reformáció genfi irányzatával. A felekezeti viszályok nehezítették meg a hányatott sorsú lelkész, *Martin Schalling* (1532–1608) életét is, aki Melanchthon-tanítványként a lutherinél radikálisabb, a kálvinhoz közelítő hitelveket vallott. Regensburgi gyülekezetéből kemény hangú prédikációja miatt kergették el, következő szolgálati helyén, Ambergben pedig a kálvinista *III. Frigyes* választófejedelemmel került teológiai konfliktusba, aki rövidesen menesztette hivatalából. *Herzlich lieb hab ich dich, o Herr – Szívből szeretlek, Jézusom* (EÉ 362): ebben a költeményben fogalmazta meg Jézusba vetett reménységét életének mélypontján, Ambergből való elűzetésekor.

Cornelius Beckernek (1561–1604), a lipcsei Nikolaikirche lelkészének az élete sem volt felekezeti vitáktól mentes. Harcos természete és a kálvinista tanokhoz való közeledése miatt hónapokra felfüggesztették hivatalából. Ő azonban nem tétlenkedett, hanem ez idő alatt a teljes *Zsoltárok könyvét* rímekbe szedte, konkurenciát teremtve ezzel a népszerű genfi zsoltároknak. Becker elképzelése az volt, hogy

zsoltárparafrázisai német koráldallamokon szólaljanak meg. Ez csak halála után valósult meg, amikor *Heinrich Schütz* egyszerű négyszólamú kórusműveket komponált a Becker-zsoltárokra. Esti énekünk, a *Nyugvóra térek, Istenem* (EÉ 110) szövege is Becker munkája.

A Szentháromság ünnepe utáni utolsó előtti vasárnap éneke, a *Bizony betelik az idő* (EÉ 502) a *Dies irae, dies illa (Ama nap a harag napja)* szekvencia apokaliptikus képét jeleníti meg. Pál apostol szava (a heti ige) is megfogalmazódik benne: „... *mindnyájunknak leplezetlenül kell odaállnunk a Krisztus ítélőszéke elé...*” (2Kor 5,10) A szöveget egy korábbi ének alapján *Bartholomäus Ringwaldt* (1530–1599) *Es ist gewisslich an der Zeit* címmel jelentette meg utazóknak szánt imakönyvében.

Valerius Herberger (1562–1627) harminchét évig szolgált fraustadi gyülekezetében. A pestis tizenhét éven keresztül pusztított a városban, 1613-ban azonban különösen sok áldozatot követelt: a lelkész öt hónapon belül elveszítette gyülekezetének harmadát: mintegy kétezer testvért temetett el. A szörnyű tragédia hatására írta meg örökkévalóság-énekét (*Ewigkeitslied*): *Valet will ich dir geben – Már búcsút veszek tőled* (EÉ 505). Az ének nem véletlenül indul ezzel a különös szóval: „Valet”. Az első négy betű: V, A, L, E, a további négy versszak kezdőbetűi pedig R, I, U, S; így a sorkezdetek akrosztichont adnak ki, amely a szerző keresztnevét rejti.

Énekeskönyvünket fellapozva merítsünk erőt lutheránus elődeink hitéből és biztatásából, mellyel azokban a küzdelmes évtizedekben is a krisztusi szeretetet hirdették híveik számára!

6. Az evangélikus énekek királya és királynője

Egyházzénk Isten kegyelméből még az ellenreformáció küzdelmes éveiben is virágzott. Énekkincsünk azonban nemcsak a lutheránus zeneszerzők darabjai, hanem a világi zene által is gazdagodott.

Hans Leo Hassler (1564–1612) 1601-ben komponálta azt a keserédes szerelmes melódiát, amely rövidesen olyan népszerűsége telt szert, hogy több egyházi szöveg is íródott rá. Mindnek a népszerűségét felülmúlta azonban *Paul Gerhardt* passiószövege, az „Ó, Krisztusfő, sok sebbel...” kezdetű (EÉ 200). Gerhardt a szöveghez *Arnulf von Löwen* (1200–1250) *Salve caput cruentatum* című, a vérző Krisztus-főhöz szóló himnuszát fordította le és használta fel. *Johann Sebastian Bach* a *Karácsonyi oratórium* első kantatájában a „Mint fogadjalak téged...” kezdetű adventi szöveggel (EÉ 141) kötötte össze a dallamot, hogy szemléltesse: jászol és kereszt egymás mellett állnak.

A weimari kántor, zeneszerző *Melchior Vulpius* (1570 körül – 1615) nyolc dallamából énekeskönyvünkben csak kettő található: a Fil 1,21-en alapuló *Az élet nékem Krisztus* (EÉ 504) és a húsvéti *Dicsőség néked, Istenünk!* (EÉ 216) Az énekeskönyvhöz most készülő kiegészítő kötet, a *Gyülekezeti liturgikus könyv* Vulpius csodaszép reggeli és esti énekét is megismerteti majd velünk. Az *Evangélikus énekeskönyv* 216. énekén az Itáliából származó táncos-zenés műfaj, a balletto stílusjegyeit ismerhetjük fel (leginkább a „fa-la-la” refrénekre emlékeztető hallelujasorokban). Énekeskönyvünk egy eredeti ballettodallamot is tartalmaz, az *Alia vitata*, *Giacomo Gastoldi* táncdalát, mely magyarul így kezdődik: *Öröm van nálad* (EÉ 364).

Az istentiszteleti kóruszene szempontjából rendkívüli jelentőségű életművet hagyott hátra a wolfenbütteli orgonista, udvari karmester, orgonaépítő és zeneszerző: *Michael Praetorius* (1571–1621). Közel ezerhétszáz egyházi kórusművet komponált az istentisztelet dallamaira és korálokra; még az „Ámen” dallamára is készített néhány

ütemes letéteket. Praetoriustól származik egy reggeli dallamunk: *Dicsérlek, Uram, tégedet* (EÉ 94), valamint az ő átdolgozása és kórusfeldolgozása révén vált ismertté a középkori karácsonyi kanció: *Omnis mundus jucundetur – Örömdalok hangozzanak* (EÉ 153).

„König und Königin unter den evangelischen Kirchenliedern” (király és királynő az evangélikus énekek között) – így emlegetik *Philipp Nicolai* (1556–1608) két énekét: *Harsány szó kiált az éjbe* (EÉ 493); *Szép fényes Hajnalcsillagom* (EÉ 361). A lelkész 1597 és 1598 között élte át gyülekezetében a pestis szörnyű tombolását, naponta húsz-harminc gyülekezeti tagot kellett eltemetnie. E nehéz és tragikus időszak hatására vigasztaló könyvet írt; a két ének ennek a függelékében szerepelt.

A tíz szűz példázatán kívül (Mt 25,1–13) ószövetségi utalásokat is rejt 493. énekünk. Az órállókról például az utolsó időkről jövendőző Ézs 52,8-ban olvashatunk: „Halld, órállóid hangosan kiáltanak..., mert saját szemükkel látják, hogy visszatér az Úr a Sionra.” A Völegény dicsőséges érkezését Ézs 60,1 alapján Nicolai így írta le: „Jön az Úr, sugártól fényes..., a csillaga tündökletes.” Ez a csillag a Jel 22,16-ból ismert Krisztus-szimbólum, melyre a Hajnalcsillag-ének is épít.

A 361. ének eredeti címe ez volt: „A hívó lélek menyasszony-éneke Jézus Krisztusról, az ő mennyei völegényéről: Dávid próféta 45. zsoltárára”. Nicolai a menyegzői zsoltár völegény- és menyasszony-szimbolikáját Jel 21,2 alapján Krisztussal és az egyházzal azonosítja. A lelkész nemcsak Krisztus eljövételének ígéretével akart biztatást adni, hanem az úrvacsorai közösség megtartó erejének hangsúlyozásával is. Ez utóbbinak a szimbólumát pedig különös módon rejtette el az énekben: a különböző hosszúságú sorok grafikus képe egy kehely formáját adja ki.

Énekeskönyvünk ellenreformáció korabeli dallamai a mai napig a gyülekezetek legkedvesebb énekei közé tartoznak. Tartalmi gazdagságukon és dallami szépségükön keresztül ma is a lelki épülést szolgálják.

7. A háború békeénekei

A harmincéves háborúnak (1618–48) Európa-szerte erős gazdasági, társadalmi gyökerei, illetve hatásai voltak, s a kor szelleméből fakadóan vallásháborúvá lett. A fekete köntösű, csontarcú „kaszás”, akinek nyomában pusztulás, ínség és halál, a pestis járt, tizedelte az amúgy is megfogyatkozott lakosságot. Így lettek e kor énekei kiáltások a háború, a szenvedés, az embertelenség ellen egy jobb, tisztább, igazabb, békés jövőért.

Énekeskönyvünk legelső dicsérete a *Jer, dicsérjük Istent* (EÉ 40). Szövege *Martin Rinckarttól* származik, aki pályája kezdetén kántorként szolgált, s csak ezután nyílt meg számára igazi munkaterülete, a gyülekezeti lelkészség. Abban a században a kántorok és a teológusok képzése szinte azonos volt, ezért a kántorok lelkészi állást is tudtak vállalni, és fordítva. Rinckart és családja hívő keresztény életet élt; együtt énekeltek, imádkoztak, s a családfő versbe szedte az ilyenkor megfogalmazódó gondolatait, érzéseit – így született meg ez az éneke is. Szövegének alapja *Sirák könyvének* 50. fejezete: „*Most hát áldjátok a mindenség Urát! Nagy dolgokat művel, aki megáldotta életünket anyáknak méhétől, és irgalmassága szerint bánik velünk. Ajándékozzon meg vidám szívvel minket, adjon békességet napjainkban, egész Izraelnek örök időken át. Maradjon mellettünk hűen szeretete, és szabadítson meg minket napjainkban.*” Ezt szedte versbe, a végére pedig egy Szentháromságot dicsőítő strófát illesztett. „Békeének” lett, mert a háború lezárását jelentő vesztfáliai békekötés ünnepélyes kihirdetésekor, 1649 újévének napján hangzott fel először templomban istentiszteleten.

Az *Immár lefekszem békével* kezdetű esti énekünk (EÉ 111) a megbocsátásért, oltalomért, új erőért való imádság. Bár a háború viszontagságai között született, küzdelmes életünk mindennapjaiban ma is aktualitással bír. Dallamát középkori himnusz alapján *Luther Márton* komponálta, szövegét *Johann Heermann* írta, aki *Luther* és *Paul Gerhardt* mellett egyházunk egyik legjelentősebb szövegköltője. Ő a

szerzője két kedvelt böjti énekünknek is: *Jézus, sebeidnek mélye* (EÉ 197) és *Ó, drága Jézus* (EÉ 198).

Johann Rist szövegével és *Johann Schop* dallamával található meg énekeskönyvünkben a *Jertek boldog énekszóval* (EÉ 112) az esti énekek között. Ez a dallam *Johann Sebastian Bach Máté-passiójában* is felcsendül a kórus ajkán, miután Péter megtagadja Jézust.

Az egyházi esztendő énekei közül az adventi *Áldott az egek Ura* (EÉ 142) szövege *Heinrich Heldtől* származik, dallama – hasonlóan első esti énekünkhöz – *Luther gregorián* himnusz ihlette kompozíciója. A bibliai motívumok után a negyedik strófától egyéni vallásos lírára vált át. A vízkereszt *Kelj fel, öltözz fénybe* (EÉ 186) korálunk szövege a korábban már említett *Johann Rist* műve. Utolsó strófájában hitért könyörög, hogy amikor el kell távozni e földi világból, ezáltal nyerhessünk örök életet.

Böjti hálaadó énekünk, a *Jézus, élte életemnek* (EÉ 201) *Krisztus* értünk való szenvedésének a kifejezése. *Ernst Christoph Homburg*, a maga korában ünnepezt költő *János evangéliumából* merített: „*Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága.*” (1,4) *Johann Olearius* a Szentháromság dicséretére írta *Az Urat áldom én* (EÉ 250) kezdetű énekét. A költő nagynevű teológus és himnológus család szülötte. Pályája szépen ívelt felfelé, s minden oka megvolt, hogy így énekeljen az Úrról: „*Már kisdéd koromtól / Ápolt, oltalmazott; / Áldása számtalan, / mellyel elhalmozott.*”

Édesapám 1995-ben a következő sorokat írta énekeskönyvembe útravalóul: „*Bízd az Úrra dolgaidat, akkor teljesülnek szándékaid.*” (Péld 16,3) Bizonyára a 17. század küzdelmes évtizedeiben élő emberek számára is sokat jelenthetett e mondat, és erőt adhatott tovább folytatni a háború, a szenvedés és az embertelenség elleni küzdelmet.

8. „Hagyd az Úrra utadat...”

„Hagyd az Úrra utadat, bizzál benne, mert ő munkálkodik...” (Zsolt 37,5) A háború énekszerzői – akár teológusok, akár jogászok, hiszen ilyenek is voltak közöttük – naponként fordultak az Úrhoz. Hozzá fohászkodtak, hogy enyhüljenek a háború elviselhetetlen terhei, amelyek mindenkit sújtottak, és neki adtak hálát azért, hogy megmenekülhettek az ilyenkor válogatás nélkül arató haláltól.

Az úrvacsora vételére hívogat bennünket csodálattal és hálával, bűnbánattal és békevággyal, kegyelemmel és üdvösségkéréssel, megújulással *Johann Franck* éneke: *Készítsd magad, kedves lélek* (EÉ 308). Bár rajta kívül kilenc másik éneket találunk énekeskönyvünk úrvacsorai fejezetében, mégis ezt énekeljük leggyakrabban az istentiszteleteken, s ez készít fel bennünket, hogy felemelhessük szívünket az Úrhoz. Az ének költője jogásznak tanult; korán elhunyt édesapja nyomdokaiba lépett, sőt polgármester lett belőle. Feladatai azonban nem gátolták a költészet művelésében. Franck százötz vallásos éneket írt, s ezt vallotta: „A költészet táplálója a kegyességnek, hírnöke a halhatatlanságnak, tanítója az örömmnek, elűzője a bánatnak s előíze a mennyei dicsőségnek.” Az ének dallamát *Johann Crüger*, az evangélikus gyülekezeti ének reformáció óta legjelentősebb dallamszerzője írta, aki ugyanazon a vidéken született és járt iskolába, mint Franck.

Ugyanennek a szerzőpárosnak a munkája a Jézus-énekeink sorát nyitó *Jézus, boldogságom* (EÉ 357; *Jesu, meine Freude*). Nálunk az eredeti költemény hat strófájából négy található meg. A dallam gyökere egy, a maga korában igen népszerű világi dal: a *Flora, meine Freude*. *Johann Sebastian Bach* széles körben elterjedt, temetésre írott motettájában dolgozta fel ezt az éneket, a korál versszakai közé a Római levél szakaszait illesztve.

Egy kevésbé ismert költő, *Georg Neumark* munkája a *Ki dolgát mind az Úrra hagyja* (EÉ 331) szövege és dallama. Első helyen áll énekeskönyvünk *Bizalom Istenben* című fejezetében – s családomén kívül valószínűleg még sokak szívében is –

vigasztalást, bizodalmat és erőt adva mindannyiunknak. Bár énekszerzőnk gimnáziumi évei alatt a költészet és a zene érintette meg, mégis – mint megannyi kortársa – jogot kezdett tanulni. Nehéz évek következtek, sok nélkülözéssel, reménytelenségben; ő azonban esténként imádsággal az Úr felé fordult, tőle kért segítséget, s imádsága meghallgatásra talált. „A gyors és valósággal az égből hullott szerencse oly boldoggá tett, hogy még aznap megírtam az én jó Istenem dicséretére az utóbb széles körben ismertté lett éneket.” Megpróbáltatások később is érték, de többé nem veszítette el bátorságát és reménységét.

Lírai hangon szól hozzánk *Paul Gerhardt* éneke, a *Légy csendes szívvel* (EÉ 340), habár kemény evangélikus–református hitviták keresztüzében keletkezett. Hitbéli összekülönbözés miatt a szövegköltő hatvanegy éves korában kénytelen volt elhagyni berlini lelkészi hivatalát halálosan beteg feleségével és egyetlen élő, kicsiny gyermekével együtt. Ilyen körülmények között született ez az éneke a Zsolt 37,7 alapján („*Légy csendben, és várj az Úrra! Ne indulj fel, ha az alattomos embernek szerencsés az útja!*”). Először felesége kezébe adta, azóta pedig sokunk vigasztaló éneke. Az ének dallamának szerzője *Jakob Hintze*.

„Szédítően nagy dolog ez! A költő énekét százezren olvassák, a művész korálját millió ember énekli. Rég elporlad már a költő szíve, s a komponista melódiáját dúdolgató ajka vigyorgó koponyává torzul, elpusztulnak klaviatúráján mászkáló ujjai, és megőrli a szű az orgonáját is, de énekei évszázadok múlva is zengenek...” (*Kapi Béla: Isten hárfása*)

A harmincéves háború dallamai és versei azzal a tanúságtétellel töltik be szívünket, hogy ha minden összeomlani látszik is, életünket bizalommal és hálával hagyhatjuk a világot, a történelmet, személyes életünket kezében tartó Úrra.

9. Isten hárfása, Paul Gerhardt

„Az Úrra bízzad dolgod, / S könnyebbül a teher. / Sok baj között is boldog, / Aki nem csügged el. / Minek a gond, a bánat, / Mit gyötröd lelkedet? / Az Istent kérd, imádjad, / S megnyered ügyedet.” (EÉ 342,2)

Bár a harmincéves háború énekei kapcsán már találkoztunk nevével, érdemes külön is foglalkozni Paul Gerhardttal és munkásságával. Az ő énekeivel az egyházi esztendő minden állomásán találkozunk, a neve – mai megfogalmazással élve – mégsem szerepelt soha a címlapokon. A legfrissebb német irodalom úgy fogalmaz róla: szülővárosában s utolsó szolgálati helyén még ma sem áll meg Intercity. Kis városok ezek, s a felületes szemlélő számára tán jelentéktelenek is.

Olyan emberről kell írni, aki egyháza csendes, szorgalmas munkatársa volt, s ha Berlinben nem alakult volna ki közte és kántora, *Johann Crüger* között szoros baráti és munkatársi kapcsolat, verseit talán nem is ismernénk. Olyan emberről kell írni, akinek az élete csupa küzdelem volt, rengeteg nehézség és baj közt kellett megállnia a helyét emberként és lelkészként egyaránt. Ma szívesen beszélünk arról, mi minden rossz és gonosz vesz körül minket, s lassan elfelejtjük: ez sosem volt másként. Paul Gerhardt gyülekezeteiben háború, katasztrófa, éhezés, depresszió, egyéb szélsőséges élethelyzetek éppúgy jelen voltak, mint a misztika és a természettudomány konfliktusa. Paul Gerhardt mai megfogalmazásunk szerint lírikus lelkigondozó volt!

Hálás feladat róla írni, mert hatása és verseinek személyes kisugárzása az utána következő századokban sem kopott meg. Olyannyira nem, hogy német lutheránus családoknál – az iránta való tiszteletből – még egy generációval előttünk is gyakori volt a Paul Gerhardt kettős keresztnév.

Hálás feladat énekeiről írni, mert biztosan nincs olyan templomjáró egyháztag, aki ne ismerné őket, s ez nem csak határainkon belül vagy Németországban van így. Paul Gerhardt verseit számtalan nyelvre lefordították, így a világon szinte mindenütt éneklőket a lutheránus egyház. Az egyházzenei irodalomban nagyszámú mű szövegi alapja

Gerhardt verse – elég itt csak *J. S. Bach* műveire gondolnunk.

Paul Gerhardt 1607-ben született; életéről kevés adat maradt fenn. Szülővárosa, Gräfenhainichen, egy Halle környéki kisváros, melyet a háborúk és tűzvészek szinte teljesen megsemmisítettek. Szüleit korán elvesztette, s Grimmába került iskolába, ahol szigorú lutheránus neveltetésben részesült. „Versei elviselhetőek” – írták róla itt, ahol a középkori hagyományból átvett oktatási elveket ötvözték a Melanchthon-féle humanista elvekkel. A verselés és a zeneórák fontos szerepet játszottak abban, hogy a diákok ne csak a fejükkal, hanem a szívükkel is tanuljanak.

Paul Gerhardt 1628-ban kezdte meg teológiai tanulmányait Wittenbergben, lelkészvizsgát azonban csak 1651-ben tett. Az elhúzódó tanulmányok háttérében minden bizonnyal a harmincéves háború állt. Első lelkészi állása Mittenwaldében volt, egy kétszázötven lelkes településen. Paul Gerhardt külső-belső gyülekezetépítésbe kezdett. Itt születtek olyan fontos versei, mint az *Ím, jászlad mellett térdelek; Hagyd az örök Istenre; Ó, Krisztus-fő, sok sebbel*. Ez utóbbi megírására az oltáron látható Veronika kendője-ábrázolás ihlette.

Családot alapított, és 1657-ben Berlinbe költözött. Itt kellett eltemetnie három gyermekét és feleségét. A hitviták miatt távozni kényszerült, de az itt eltöltött évek alatt születtek verseihez az első dallamok, Crüger s az őt követő *Georg Ebeling* kántor jóvoltából. Élete utolsó szakaszában megromlott egészségi állapota ellenére lelkészi állást vállalt Lübbenben.

Paul Gerhardt a sok megpróbáltatás ellenére is mindvégig megmaradt hitében, és bízott Istenében. Verseiben egyszerre énekelt, prédikált és imádkozott.

10. „Legyen szívem szállásod”

„Légy ma is oltalmazóm, / Én kegyelmes vigyázóm, / Angyalaid mellett, / Járjanak körülöttem!” (EÉ 97,4)

Paul Gerhardtnek százharmincnyolc költeménye maradt fenn, melyből huszonegyet énekeskönyvünkben is megtalálunk.

Gerhardt berlini éveiben a Nikolai Kirchében (Miklós-templom) szolgált. Ebben az időben nagyon jó kapcsolat alakult ki közte és két kántora között. *Johann Crüger*, aki tanulóévei során Pozsonyban is megfordult, már az 1640-es évektől gyűjtötte a megelőző korok gyülekezeti énekeit. Saját dallamokat is szerzett szép számban, és önálló gyűjteményt is megjelentetett 1647-ben *Praxis pietatis melica* címen. Hetvenhat koráldallama közül számunkra tán a legkedvesebb a *Jézus, boldogságom* (EÉ 357). Crüger és Gerhardt 1657 és 1663 között dolgozott együtt Berlinben, itt született két hálaadó énekünk: *Dicsérjük Istent!* (EÉ 52) és *Mind adjon hálat Istennek* (EÉ 54). Paul Gerhardt nevét talán nem is ismernénk, ha Crüger nem figyelt volna fel lelkésze saját költeményeire, melyeket – a barokk kornak megfelelően – mindig egy-egy konkrét alkalomra, beszélgetésre, istentiszteletre írt.

Crüger halála után *Johann Georg Ebeling* követte a kántori állásban. Ebeling szintén írt koráldallamokat, s bár önálló énekeskönyvet nem szerkesztett, 1666–67-ben megjelentette Paul Gerhardt áhítatait. Az ő dallamával csendül fel Gerhardt éneke: *Ó, én lelkem, mért csüggedsz el?* (EÉ 341).

Paul Gerhardt verseit e két jeles munkatársán kívül több más szerző dallamával énekeljük az egyházi esztendő minden állomásán. Adventben: *Jertek, hívek, Jézus elé* (EÉ 138); *Mint fogadjalak téged* (EÉ 141). Karácsonykor: *Ím, jászlad mellett térdelek* (EÉ 161) – ez *J. S. Bach* egyetlen dallama énekeskönyvünkben! Böjtben: *Ó, Krisztus-fő, sok sebbel* (EÉ 200) – *H. L. Haßlernek*, a kor híres zeneszerzőjének nálunk szintén egyetlen dallamával; *A Bárány hordja csendesen* (EÉ 370). Pünkösdkor: *Ki a legnagyobb öröm vagy* (EÉ 237); *Szentlélek, öröm Lelke* (EÉ 238).

De énekeljük verseit reggel: *Ébredj fel, szívem, vigadj* (EÉ 97) és este: *Már nyugosznak a völgyek* (EÉ 113) – H. Isaac dallamával. S biztosan sokunkat vigasztaltak már Paul Gerhardt sorai: „Ha Istenem velem van, / Ki lehet ellenem?” (EÉ 325); vagy nyújtottak útmutatást életünk állomásain: „Hagyd az örök Istenre / Minden te utadat...” (EÉ 342); *Légy csendes szívvel, légy békével* (EÉ 340).

Paul Gerhardt verseit germanisták kutatták. Százharmincnyolc költeményében ötvenhat versformát használ, melyből tíz új és saját forma. Kedvelt témái közé tartozott az út-utazás-vándorlás, a szavak konkrét és átvitt értelmében egyaránt. Verseiben nagyon gyakran – összesen harmincegyszer – használja a *nap* szót mint az élet, az öröm, az újrakezdés lehetőségének szimbólumát.

Itt nem lehet felsorolni minden éneket és minden kedves verssort. Érdemes azonban alaposan átlapozni énekeskönyvünket s énekelni, imádkozni Gerhardt sorait, sőt prédikálni róla! Olyan emberről lehet szólni, akinek reménysége soha el nem fogyott.

Végrendeletében fiának hátrahagyott sorai mindannyiunk életét kísérhetik: „Imádkozz szorgalmasan, tanulj valami becsületet, élj békességben, szolgálj másoknak, maradj meg hitedben és hitvallásodban, így egyszer majd megelégedve és boldogan távozol a világból. Ámen.”

Mindennapjaink állandó hálaadó imádsága lehet: „Hogyne dicsérném az Istent / Zengedező énekkel, / Ki dolgában oly bölcs, oly szent, / És jót tesz mindenekkel! / Ő minden áldások Atyja, / Csupa jóság, szeretet, / Ki engem bölcsen vezet, / És hű szívét hozzám hajtja. / Minden elhagy, elfeled, / Isten vég nélkül szeret.” (EÉ 53,1)

11. „Teremtőmnek, Megváltómnak énekek” – régi magyar istenes énekek I.

A 16–17. században közel ezerkétszáz protestáns gyülekezeti ének keletkezett. *Evangélikus énekeskönyvünk* énekeinek egy része ebből a kincstárból származik. Régi magyar szerzőink nem a mai fogalmaink szerinti eredetiségre törekedtek. Irodalmi (latin és német) mintákat követtek, és legtöbbször a Biblia nyomán szerezték énekeiket. Lelkészek, tanítók, deákok, nemesek és polgárok buzgalma nyomán hihetetlen erővel megindult az önállóbb magyar énekszerzés is. Öröm, hogy énekeskönyvünk élővé tett számos 16–17. századi magyar éneket.

A régi szövegek szükséges és indokolt javítása mellett ugyanakkor néhány esetben elszűrülhet ez a színes örökség. A régi magyar irodalom elfogult kutatójaként sajnálom, ha a hittani mondanivaló erőteljesebbé tétele érdekében rövidülnek a szövegek, veszendőbe megy a költői megformáltság, vagy a nyelvi aktualizálás miatt elszegényedik a régi magyar nyelv gazdagsága.

Fülünkbe csenghet *Sztárai Mihály* (†1575) éneke: *Mely igen jó az Úristent dicsérni* (EÉ 47). A török hódoltsági területen százhusz egyházat megreformáló Sztárai tizenhat zsoltárból formált gyülekezeti éneket, köztük ezt a 92. zsoltárt is, amelynek kezdete a Bibliában így hangzik: „Milyen jó hálát adni az Úrnak, / és zengeni neved dicséretét, ó Felséges, / hirdetni reggel szeretetedet, / hűségedet minden éjjel / tízhúrú hangszeren és lanton, / zengő hárfán!” Sztárai tizenöt versszakos parafrázisa először 1593-ban Bártfán jelent meg nyomtatásban. A második versszakot talán jobb lenne, néhány javítással, az eredeti formájában folytatva énekelnünk: „Igen reggel irgalmadat hirdetni, / Igazságod éjjel is kiáltani, / Hegedűvel, orgonával zengetni, / Minden éneklő szerszámmal tisztelni. // Csudaképpen megvigasztal engemet / Mindennemű te nagy cselekedeted, / kezeidnek munkájában örvendek, / Teremtőmnek, Megváltómnak énekek.”

A régi szerzők évszázadok óta népszerű énekei közül érdemes néhányat külön is

kiemelni, hiszen közülük nem egy a magyar irodalom legértékesebb részéhez tartozik. Az ifjú *Kanizsai Pálfi János* (pápai református lelkész, †1641) eredetileg tíz versszakban költötte át a 148. zsoltárt (EÉ 50, *Dicsőült helyeken*). A ritka versformában megírt költemény a teremtett világot dicséretmondásra felszólító, áradó, ujjongó örömeinek: „Ti is szép tavaszi virághoz hasonló ifjak, / Szüléknek örömi, gyermeki kedves seregek, / Tiszta életű, kegyes szűzek, / Eszes és okos, jámbor vének, / Az Úrnak nevét dicsérvétek.”

A gördülékenyen verselő *Nagybáncsai Mátyás* – a hajdan virágzó nagyszombati gyülekezet tagja – Józsefről bibliai históriát, *Hunyadi Jánosról* pedig verses krónikát írt. 1575-ben, pünkösd havának első hetében tizenöt versszakban verselte meg a 71. zsoltárt (EÉ 79, *Ne hagyj elesnem, felséges Isten*). Az énekelt imádság Krisztusig eljutó gondolati íve a zsoltárparafrázisok jellegzetes teológiai mondanivalója. A harmadik versszak hatása kimutatható *Balassi Bálint* (1554–1594) *Kegyelmes Isten* kezdetű könyörgésében: „Gyermekségemtől fogván egyedül / csak tetőled vártam, / Mint atyja után fiú, kiáltván, / könyörögvén jártam.”

A Balassi-versek (EÉ 404, 406) már a modern értelemben vett személyes vallásosságot is kifejezik. A *Bocsásd meg, Úristen* kezdetű ének a 17. századi protestáns és katolikus gyűjteményekben hol bűnbocsánatért való könyörgésként, hol ifjak énekeként, hol pedig a 6. zsoltár átköltéseként szerepel. A bűnbánó ének Balassi lírai önéletrajza szerint az Anna-szerelem végén keletkezett, amikor a költő házasodni készült, és új, erkölcsös életet akart kezdeni. Hogy elhatározása mennyire bizonyult sikeresnek, arra Balassi verseskötetének továbbolvasása adhat választ.

12. „Jövel, mi lelkünknek nagy vigassága” – régi magyar istenes énekek II.

Régi szerzőink a zsoltárok mellett a legtöbb éneket az egyházi év ünnepeire szerezték. A 17. században vált népszerűvé *Luther Vom Himmel hoch, da komm ich her* kezdetű karácsonyi énekének szövege és dallama (mai változata: *Mennyből jövök most hozzátok*, EÉ 150). A névtelen fordító hüen tolmácsolja a karácsonyi üzenetet, az este bensőséges hangulatát: „Ó, kedves vendég, nálam szállj, / Bűnömtől ne iszonyodjál, / Jöjj bé hozzám, te szolgálhatsz, / Hozzád megtérő juhodhoz.”

A nagyheti-húsvéti énekek mellett jelentős számban keletkeztek pünkösdi invokációk is. Más ünnepeken prédikáció előtt szintén énekelték ezeket a Szentlélek segítségül hívásáról szóló dicsőretek. A *Jövel, Szentlélek Úristen, lelkünknek vigassága* (EÉ 234) egy középkori latin szekvencia nyomán keletkezett. Szerzője, *Batizi András* (†1546 után) wittenbergi tanulóként kátét írt, hogy a „tudatlan gyermekcsék... Istennek ismeretiben épülhetnének”. Tizenkét gyülekezeti énekét ismerjük. Jónásról, Izsák pátriárkáról, az istenfélő Zsuzsánnáról, vitéz Gedeonról szerzett verses bibliai történeteket, melyek a kor égető kérdéseire adtak választ: a török veszedelemtől, a bajoktól csak a megtérés, a Krisztusba vetett hit, az Istenhez való könyörgés szabadíthat meg. Pünkösdi énekünkben a nyomorultak nemes vigasztalójához, az árvák édes atyjához forduló könyörgésre indítja a ma emberét is: „Jövel, gerjeszd fel szívünkben szent szerelmednek tüztét, / Rontsd el a gyűlölséget, / Hogy mi egyesek lehessünk isteni szerelmedben, / Jövel, mi lelkünknek nagy vigassága.”

Másik nagy hatású reformátorunk *Szkhárosi Horvát András* (†1549 után), a tállyai prédikátor, aki tehetséges költőként tíz énekét kilencféle versformában írta. Szelíd hangú vigasztaló éneke alapján (EÉ 261) nem is gondolnánk, hogy szenvedélyes, fenyegető hangon intő, oktató, vitatkozó énekeket is írt. Vágáns stílusban gúnyolta a szerzeteseket és mindazokat, akik nem Krisztusban, hanem a szertartásokban és a szentekben bíznak. Ostorozta a hatalmukkal visszaélő fejedelmeket és az olyan emberi bűnöket, mint a fősvénység. Ezeket a hosszú énekeket a hívők családi körben, vasárnap délután prédikációként énekelték. Egyetlen lírai műve (*Semmit ne bánkódjál*) mesterien

szerkesztett, tizenkét versszakos ének. Luther *Erős várának* hangját idézik sorai: „Akármint halásszon az ördög utánad, / Az ő tagjaiban dühösködjék rajtad, / Mind törrel, fegyverrel siessen utánad, / Ha Krisztusban bízol, neked az sem ártat.” Könyörgés, vigasztalás, tanítás, az Isten felé forduló meggyőzés („Ne nézzed, Úristen, e világ vakágát... Nézzed a Krisztusnak ártatlan halálát”) után vezet el a hívők közösségét a bizalom és hálaadás állapotába: „Senkiben nem bízok az anyaszentegyház, / Hanem csak tebenned...”

Az énekek megőrizték tanító jellegüket a 17. század elején is. Valószínűleg kőszegi tanítványai számára készítette *Sármelléki Nagy Benedek* (†1617 k.) bibliai példákkal teletűzdelt könyörgését. Ő már az ellenreformáció ellen harcolt. *Zvonarics Imre* csepregi esperessel együtt *Pázmány Péter* híres *Kalauzát*, a benne foglalt igaztalan vádatok támadta. Erőtéljes stílusa versében is megjelenik: „Csatold láncra az ördögöt, / Tartsd száján a poklos dögöt, / Ne próbáljon gyarló embert, / Mint szent Jóbot, kin erőt nem vehetett.” Énekeskönyvünk szerkesztői az eredetileg harminc versszakos énekből formáltak gyülekezeti éneket (*Bízom benned, szent Úristen*, EÉ 437).

A 17. század végén idős *Ács Mihály* (1646–1708) imádságos könyve, elmélkedései, a híres *Zöngedező mennyei kar* című énekeskönyv szerkesztése már a pietizmust készítik elő. Három könyörgése (köztük EÉ 264, 372) olvasható a Wesselényi-féle összeesküvés ürügyén üldözött, bujdosó lelkészek panaszaként, de egyben a bensőséges vallásosság, az Istenbe vetett bizalom örök hitvallásaként is: „Nincs kívülötöd senki gyámolunk, / Földön sem mennyen nincs más támaszunk.”

Folytathatnánk régi szerzőink sorát, de inkább olvassuk-énekeljük, tegyük élővé énekeiket minél nagyobb számban, eredeti formájukban – és ahol lehet, teljes terjedelmükben.

13. „Uram Isten, siess minket megsegíteni!” – régi magyar dallamok I.

Fentebb arról olvashattunk, hogy a 16–17. században közel ezerkétszáz protestáns gyülekezeti ének keletkezett. Szívet-lelket melengető arra gondolni, hogy a szinte előzmény nélküli énekirodalom ilyen mértékben fellendült a reformáció századaiban. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy ez a nagy szám csak az énekek szövegére vonatkozik; ebben a két évszázadban a magyar nyelvű énekeskönyvek többnyire dallamok nélkül jelentek meg. A gyülekezetek az énekeket általában valamelyik ismert, megadott dallamra énekelték, s a dallamokat emlékezetből illesztették a szöveghez.

A 16. századból fennmaradt régi dallamainkat elsősorban *Tinódi*, valamint *Hoffgreff György* históriásének-gyűjteményeiből és *Huszár Gál* énekeskönyveiből ismerjük. A többi 16. századi dallamra a későbbiekben, főként a 18. században megjelent dallamokból következtethetünk vissza. Habár ez utóbbi énekdallamok némi változtatáson mehettek át, lényegüket tekintve magukon hordozzák a régi jellegzetességeket.

Mitől más a régi ének, miben lehet megragadni a lényegét? Ha szemügyre vesszük az énekeskönyvünk régi magyar szövegeihez társuló dallamokat, látszólag egyhangúnak tűnnek. S ez talán igaz is, ha az utóbbi évtizedekben született mozgalmasabb, ritmikusabb énekekkel hasonlítjuk össze őket. A régi énekekben van valami komorság, távolságtartás, emiatt olykor idegennek érezzük őket. Ez abból is adódik, hogy a dallamok nagy része nem a klasszikus zenéből ismert dūr-moll hangrendszerbe illeszkedik, hanem a középkorból örökölt dór, fríg hangnembe. Effajta régi hangnemekben megfogalmazott, szépen megformált dallamokat veszünk sorra a következőkben.

Egy nagy ívű, emelkedő fél dallamból és egy ereszkedő másik félből tevődik össze szaphói formát követő hálaadó énekünk: *Nagy hálát adjunk az Atyaistennek* (EÉ 48).

A dallam, melynek európai és népzenei kapcsolatai igen szerteágazóak, különleges módon maradt fenn egy 16. századi debreceni énekeskönyv Boroszlóban (Wroclaw) őrzött példányában. Hasonlóan szép ívelésű, jól megformált dallama van az *Irgalmazz, Úristen, immáron énnékem* zoltáréneknek (EÉ 77). Kezdeté jellegzetes gregorián formulát idéz. (Eredetileg *Balassi Áldj meg minket, Úristen* zoltárénekét – EÉ 323 – is effajta dallamra énekelhették.)

Ugyancsak a magyar énekekre jellemző ereszkedő dallamsorokat tartalmaz a *Ne szállj perbe énvelem* (EÉ 412). Bár először az eperjesi magyar gyülekezet számára jegyezték le 1635-ben, az énekeskönyvünkbe került változat a 18. századi kolozsvári énekeskönyvek hatását mutatja. Mint ahogyan *Nagybáncsai Mátyás* 1575-ben készült *Ne hagyj elesnem, felséges Isten* (EÉ 79) zoltárénekének remekbe szabott dallamát is 18. századi református énekeskönyvekből ismerjük. A három nagy sorból álló dallam egy-egy sora további három kis szeletre tagolódik, mindegyik változatos és mintaszerűen kiegyenlített dallamvezetéssel.

16. századi históriásének-dallamot használt fel *Kájoni*, amikor hangokba foglalta Balassi versét, a *Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét* kezdetű bűnbánati éneket. Énekeskönyvünkbe ez a változat került (EÉ 404), bár a históriás ének dallamvezetése rajzoltabb, alig fordul elő benne hangismétlés. Hangnemileg ehhez az énekhez kapcsolódik a *Jövel, Szentlélek Isten* pünkösdi vagy Szentlelket segítségül hívó ének (EÉ 230). Az egyszerű, de szokatlan dallam két részből áll: a második a nagy ívű első rész variált ismétlése.

A középkorban az imaórák kezdőfohászához a 70. zoltár első versét vették alapul, s ezzel a verssel indítja Huszár Gál is énekeskönyvét 1574-ben: *Uram Isten, siess minket megsegíteni* (EÉ 80). A zoltár szövegét Krisztusra vonatkoztatja, a középkori recitáló dallamot pedig tágasra nyitja. A 18. századi debreceni énekeskönyvből ezt a szélesre tárt, de már ritmizált, töredezett dallamot örököltük, melynek könyörgése ma is éppoly aktuális, mint a zoltáríró idejében vagy a török uralom alatt: „Uram Isten, siess / Minket megsegíteni / Minden szükségünkben, / Krisztus Jézusért, / Mi Urunkért / És Megváltónkért!”

14. „Új világosság jelenék” – régi magyar dallamok II.

Régi énekeinket magyarul fogalmazott vagy magyar nyelvre fordított szövegük miatt jogosan tartjuk magyar énekeknek. Némileg párhuzamos jelenségre gondolhatunk a dallamokat tekintve is: van közöttük magyar, de olyan is, mely bár külföldi – lengyel, cseh – vagy esetleg gregorián eredetű, a hazai használatban idővel megmagyarosodott. A dallamok szerzőit ritkán ismerjük, hiszen az énekeknek mindig a szövegét tartották fontosabbnak. A keretezést, a dallamot járulékos elemnek tekintették, mely lehetővé teszi és szabályozza a szöveg együttes éneklését.

A fennmaradt dallamok többsége egyszerű és könnyen énekelhető, alkalmas arra, hogy a gyülekezet gyorsan megtanulja. A jellegzetes dallamokhoz több szöveget is énekeltek, mint ahogyan ma is tesszük egy-egy tetszetős dallammal.

Bár formáját tekintve kissé szokatlan, mégis kedvelt a dallama a *Téged, Úristen* kezdetű éneknek (EÉ 41). A széles körben elterjedt, öt rövid sorból álló dallam valószínűleg egy magyarországi Mária-himnusból származik, és világi szövegekkel is énekeltek.

A magyar énekeknél szokatlan formát fedezhetünk fel két egymást követő énekünkben. Az *Ó, felséges Atya Isten* (EÉ 91) kezdetű háromsoros ének dallama igen régi eredetű; ebben a formában valószínűleg a Felvidékről származik. *Tranoscius* énekeskönyvében jelent meg Lőcsén (1635), ugyanabban az évben pedig az *Eperjesi graduálban* is lejegyezték magyar nyelven.

Nemzetközileg elterjedt és igen népszerű dallama volt a *Jézus Krisztus, szép fényes hajnal* kezdetű éneknek is (EÉ 92). Gregorián himnusból származó dallamát nemcsak egyházi, hanem hajnalhirdető énekként is használták.

Az énekek sokfélesége természetesen abból is adódik, hogy a rendelkezésre álló nyolc-kilenc hangot különbözőképpen használják fel. Van, amikor a dallam alulról indul, és egy nagy ív bejárásával érkezik vissza a kiinduláshoz; ilyen a *Krisztus Urunknak áldott születésén* (EÉ 158). Van olyan dallam, amelyik középről indul, majd a felső régiót is igénybe véve onnan ereszkedik alá, mint a *Jer, dicsérjük az Istennek Fiát* (EÉ 363). Ez a

szépen megformált dallam ugyancsak kedvelt volt, amit az is bizonyít, hogy sokféle szöveggel énekeltek, nemcsak *Batizi Andráséval*.

A *Jövel, Szentlélek Úristen* (EÉ 229) pünkösdi ének fordításához a magyar protestáns egyházakban nem *Luther* dallamát használták fel. Helyette az *Eperjesi graduálban* lejegyzett dallam vált népszerűvé, melynek kezdete az *Úr Jézus, hozzád kiáltok* (EÉ 75) első sorát idézi.

A *Semmit ne bánkódjál* (EÉ 261) dallama *Hoffgreff* históriás gyűjteményében jelent meg 1556-ban Kolozsvárott a bibliai Eleázár történetével. A dallam igen meggyőzően példázza a 16. század zenei alkotásainak szólamvezetési igényét: ha a dallamban lépcsőzetes mozgás helyett ugrás következik, akkor az irányt visszafelé kell kiegyenlíteni.

Másik históriás eredetű és a humanista metrikus ódák hatását mutató dallamunkra készült *Pécseli Király Imre* szövege a 17. században: *Paradicsomnak te szép élő fája* (EÉ 365). A dallam *Tinódi Cronicájában* (Kolozsvár, 1554) Dávid és Góliát bibliai történetéhez kapcsolódik. Énekeskönyvünkbe a históriás dallam 18. századi változata került be.

Érdekes az *Új világosság jelenék* (EÉ 258) dallamának újkori története. *Huszár Gál* énekeskönyve szerint az ének középkorból származó, szépen díszített dallamához többféle reggelihimnusz-szöveget illesztettek a 16. században. Majd a 17. századi graduálokban ugyanehhez a dallamhoz megjelent egy új szöveg, mely általában a liturgikus könyvek élére került: *Új világosság jelenék*.

A következő évszázadban a dallam veszített eredeti szépségéből, dallamvezetése egyszerűsödött, hangjai ritmusba merevedtek, ezáltal azonban gyülekezeti éneklésre alkalmasabbá vált. Így jelent meg a református énekeskönyvekben, s ezt vettük át mi is.

A himnusz-dallam, mely egykor *Szent Erzsébet* tiszteletére, majd reggeli dicséretetekhez zengett, a 17. századtól napjainkig az igét életünk középpontjába állító új adventi-reformációs szövegtartalomnak vált ékes keretévé.

15. „Mit Isten tesz, mind jó nekem” – a pietizmus énekei

A harmincéves háború lezárultával Európa igen szomorú képet mutatott, s számtalan társadalmi problémával küzdött. Az elszegényedett, erkölcsi problémákkal sújtott, létszámában igen megcsappant társadalom számára ekkor már nem volt elég, s nem jelenthetett kapaszkodót a hitviták által fémjelzett ortodoxia. Igazi lelki megújulásra volt szükség. A *Philipp Spener* frankfurti lelkésztől kiinduló ébredési mozgalom kapta később a *pietizmus* megjelölést.

A lelki élet, a lelki megújulás szerves része az éneklés. E korszakban megváltozik az énekek tartalma, központi elemmé válik a vallásos érzelem. A kedvelt témák közé tartozik a keresztény ember harca a külvilággal és a Krisztus felé mint mennyei vőlegény felé való fordulás.

A lutheránus gyülekezeti énekkincs e korban jelentősen bővült, hiszen a pietisták termékeny énekszerzők voltak, némelyikük több száz éneket is írt. A jelentős mennyiség azonban nem mindig párosult a minőséggel, így a későbbi korok alaposan megrostálták a pietista énekkincset, sokszor több énekből alkotva egyet. Az énekek szövegük és dallamuk miatt is mai gyülekezeti gyakorlatunk gerincét képezik, sokszor háttérbe szorítva a reformáció századában született alkotásokat.

A *Mit Isten tesz, mind jó nekem...* (EÉ 348) *Severus Gastorius* dallamával *Samuel Rodigast* éneke. A hagyomány szerint Rodigast, a jénai egyetem professzora 1675-ben beteg barátja, Gastorius számára írta a verset vigasztalásul. Gastorius saját betegágynál látta el dallammal.

Egyik leggyakrabban használt dicsőítő énekünk *Joachim Neandertől* származik: *Áldjad, én lelkem, a dicsőség örök Királyát!* (EÉ 57) A vershez kapcsolódó dallam népi eredetű. (A világi dallamok egyházi szöveggel való ellátását nevezzük *kontrafaktumnak*.) A református Neander zenész családból származott, teológiát tanult, majd Frankfurtban Spener és Schütz pietista köreiből csatlakozott. A kor ízlésének

megfelelően a *Neumann* nevet annak görög megfelelőjére módosította. Szenvedélyes természetjáró volt, s versei feltehetően vándorlásai során születtek. Róla kapta nevét a Neander-völgy. Az *Itt az Isten köztünk* kezdetű ének (EÉ 280) dallama is tőle származik. A vers a szintén református *Gerhard Tersteegen* alkotása. Tersteegen lelkipáter volt, ébredési prédikátor, aki különösen is a keresztények testvéri egységéért szállt síkra.

Nikolaus Zinzendorf gróf 1722-ben alapította meg a herrnhuti testvérgyülekezetet. Az aktív imaélet számára az énekléssel vált teljessé. Közel kétezer éneket szerzett, melyeket a későbbi korok alaposan megrostáltak, s csak átköltések nyomán került be közülük néhány a hivatalos egyházi gyűjteményekbe. Zinzendorf és közössége szintén túlnyúlt a konfesszionális kereteken; érzelem- és gondolatvilágukat jól jellemzi az *Isten szívében megpihenve* kezdetű ének (EÉ 266).

A barokk kor két zeneszerző-óriása egy-egy dallammal szerepel énekeskönyvünkben. *Johann Sebastian Bach* dallama az *Ím, jászlad mellett térdelek* Gerhardt-vershez (EÉ 161) magánénekeskönyvből került át a gyülekezeti gyakorlatba, míg *Georg Friedrich Händel* dallama eredetileg győzelmi induló volt, majd német nyelvterületen karácsonyi énekké vált; nálunk húsvéti szöveget társítottak hozzá: *Győzelmet vettél, ó, Feltámadott* (EÉ 388).

A pietista dallamokra – a házi áhítatokból átvéve – jellemző a dalszerűség, a szélesedő hangterjedelem. A lelki és gyülekezeti énekek közötti különbség markánsná válik.

Az énekek számának növekedésével vált általánossá a 18. században a gyülekezeti énekeskönyvek használata, hiszen ilyen sok éneket már nem lehetett fejben tartani. A templomokban megjelentek az énekszámtáblák, s a sok költemény miatt egyre több verset énekeltek ugyanarra a dallamra.

Végül álljon itt Tersteegen ma is időszerű biztatása: „Rögös vándorúton / Bízó szívvel járjunk! / A mulandók terhe / Ne roskassza vállunk! / Jó Atyánk velünk van. / Megsegít ő mindig / Nehéz próbáinkban. (EÉ 444,3)

16. „Mily nagy az Úr kegyelmessége” – a felvilágosodás korának énekei

„Mily nagy az Úr kegyelmessége, / Van-e ember, kit meg nem hat? / Van-e szív, mely mindent feledve / Az Istennek hálát nem ad? / Ó, jer, őt áldja minden lélek, / Ki minket mindig szeretett! / Én őt imádom, míg csak élek, / Néki mondok dicséretet.” (EÉ 58,1)

A 18. század folyamán új szellemi áramlat bontakozott ki, a felvilágosodás. Az új eszmék átforgatták a teológiát és az egyház életét. A felvilágosodás embere tudatosan szakítani akart a megelőző korok szokásaival és dogmaival, elvetett mindent, ami emberi ésszel fel nem fogható. Az istentiszteletek céljának és értelmének nem az egyszeri és megismételhetetlen kinyilatkoztatást, Jézus Krisztus hús-vér emberré lételetét, hanem a tanítást, a prédikációt tekintették. A régi tradíciókkal való szakítás vágya a liturgia teljes felbomlásához vezetett, az istentiszteletek egyetlen zenei eleme a gyülekezeti ének maradt. Az egyház társadalomban betöltött szerepe is megingott, egyháztól független polgári kultúra volt kialakulóban.

A felvilágosodás unalmasnak találta *Luther* énekeit. Szembefordult ugyanakkor az ortodoxia merev vallásosságával és az érzelmek pietista felfogásával is. Ezért a régi gyülekezeti énekanyagot alaposan megrostálták. Jellemző volt a régi versek átköltése, *a kor ízléséhez igazítása*. De nagyon nagy számban születtek új alkotások is; e korban az énekeskönyvek nemritkán kilencszáz ének is tartalmaztak. A felvilágosodás korától élő gyakorlat, hogy a gyülekezet tagjai saját énekeskönyvvel érkeznek a templomba.

A felvilágosodás gyülekezeti énekszerzői egyben a kor jeles költői is. *Christian Fürchtegott Gellert* a 18. század legolvasottabb írója volt hazájában, Németországban. Énekeskönyvünkben kilenc verse szerepel; az ő alkotása az írást bevezető, mindannyiunk által kedvelt énekvers is. (Verseit számos zeneszerző – köztük *Ludwig van Beethoven* – megzenésítette.) De ki ne ismerné a *Kérlek téged, Istenemet* (EÉ 84), *Boldog örömnapp derült ránk* (EÉ 165), *Jézus él, én is vele!* (EÉ 223) vagy az *Istenem*

úgy szeret (EÉ 446) kezdetű énekeket? Gellert a kor szokásához igazodva az éneklésben két műfajt különböztetett meg, az *ódát* és a *dalt*. Az óda – megfogalmazása szerint – az értelemnek szól, ezért rövidnek és közérthetőnek kell lennie. A dal a szívhez szól, s a hit szent érzését kell keltenie, ezzel szolgálva a jóra való, az ember benső énjében megtalálható hajlamot.

Friedrich Klopstock az énekek érzelmi hatását tartotta elsődlegesnek. Tervei között önálló énekeskönyv megjelenítése is szerepelt, de erre nem került sor. Mai énekeskönyvünkben három énekével van jelen: *Imádjátok Istenünket* (EÉ 65), *Boldogok, akik az Úrban* (EÉ 517) és *Feltámadsz még* (EÉ 519).

Johann Andreas Cramer összesen négyszáz verset írt, s 1780-ban saját énekeskönyvet adott ki. Tőle származnak aratási hálaadó énekünk sorai: „A termést learattuk, / Békén csürbe takartuk; / Meglett munkánk jutalma: / Áldott az Úr hatalma! (EÉ 492,3)

Külön irányt képviselt a felvilágosodás korában a megélenkülő népiesség, mely előszeretettel használt természeti képeket; példa rá *Matthias Claudius* verse: „A hold fölkel az égre, / A csillagocskák égve / Pompáznak fényesen. / Az erdő éjszín, néma, / Rét párafonadéka / Felszáll, s felhőzik ékesen.” (EÉ 119,1)

A felvilágosodás mindent a mondanivalónak rendelt alá, így e korból származó dallammal alig – a mi énekeskönyvünkben egyáltalán nem is – találkozunk. Számos verset énekeltettek ugyanarra a jól ismert dallamra, így vált legkedveltebbé *Neumark* szerzeménye, a *Ki dolgát mind az Úrra hagyja* (EÉ 331). Az egyik felvilágosodáskori énekeskönyv nem kevesebb mint kilencven verssel párosítja!

A 19. század elejére megteremtődött gyülekezeti énekkincsünk központi magja. Összefoglalónkat Gellert versével zárjuk: „E földön mindenki / Jézusnak megváltottja, / Ki ártatlan vérét / Mindnyájunkért ontotta: / Szeretet jó Atyja, / Áldj meg oly lélekkel, / Amely szívesen tesz / Jót minden emberrel!” (EÉ 446,5)

17. „Szent kereszted titkait mind mélyebben ismerhessük” – skandináv eredetű énekeink

Jelenleg közel harminc olyan énekünk van, amelynek szövege vagy dallama északi hittestvéreinktől származik. Ezek egyharmada a *Dunántúli énekeskönyv* 1955-ben megjelent új részében látott napvilágot; nagyobb részüket 1982-ben közreadott énekeskönyvünkéből ismertük meg. Láthatjuk tehát, hogy ezek az énekek, szemben az eddig tárgyaltakkal, csak a 20. században kerültek magyar evangélikus használatba; az ökumenikus mozgalom térnyerése, a társcegyházak közötti kapcsolatok erősödése vezetett ehhez a nyitáshoz.

A reformáció skandináv egyházai hasonló utat jártak be az évszázadok folyamán (ez sokban hasonlít a Magyarországon történetekhez is). Röviden összefoglalva: mindenütt tovább élt egy ideig az anyanyelvre fordított gregorián; nagy számban használtak németből fordított énekeket (*Luther* és kortársai); sok saját énekük a népdalok hatását tükrözi. A 18. században átalakították a dallamokat a barokk áriastílus szerint; a 19–20. században újra felfedezték a reformáció örökségét és a ritmikus éneklést.

Teljességre való törekvés nélkül tekintsük elsőként *A nap világa, im, kihunyt* kezdetű éneket (EÉ 126). Dallama dán népdal; első strófájának költője *H. Ch. Sthen*, aki saját versek írása mellett dánra fordította a reformáció első nemzedékének (*N. Herman, N. Selnecker, M. Weiße, P. Nicolai*) énektermését.

Az *Áll az Úristen temploma* (EÉ 288) szövege a legkiemelkedőbb énekköltők közé tartozó dán *N. F. S. Grundtvig* műve. Neki köszönhető a gyülekezeti éneklés 19. századi megújítása. Az ének dallama a norvég *L. M. Lindeman* egyik legismertebb szerzeménye. E szerző korálkönyve összefoglalja a komponista megújulásra irányuló törekvéseit.

A kevésbé elterjedt *Szent asztalod ma készen áll* (EÉ 312) szövegét *O. Hillestad*, dallamát *E. Hovland* írta. Utóbbi a norvég gyülekezeti éneklés 20. századi

fellendítésének kiemelkedő személyisége.

Az *Ó, terjeszd ki, Jézusom* (EÉ 120) népdalszerű formájának – AABA – köszönhetően (és a magyartól idegen, hármashangzatra épülő dallama ellenére) legnépszerűbb énekeink közé tartozik; versét (az énekeskönyv adataitól eltérően) a svéd *L. Sandell-Berg* írta, dallama svéd népi dallam.

A *Nem látták benned, csak az ács fiát* (EÉ 393) népdalszerű dallama a svéd *V. Ahlberg* szerzeménye; szövegét a 2006-ban, századik életévében elhunyt, kiemelkedő jelentőségű teológus-költő, *A. Frostenson* írta (további énekei: EÉ 329, 556).

A *Jöjj le hozzánk, jer közénk* (EÉ 284) szövegét *L. T. Nybergnek* köszönhetjük. Dallama *J. Crüger* énekének finn változata; jól mutatja, milyen erőteljesen érvényesült a német minta, és azt is, milyen szoros a kapcsolat a svédek és a finnek között.

A *Van örök kincsrünk, becsesebb* (EÉ 286) kezdetű ének szövegét *J. L. Runeberg* írta, aki egy személyben testesíti meg a fent említett kapcsolatot: ő a finnországi svéd nyelvű költészet 19. századi klasszikusa. Másik éneke: *Mily boldog, aki Jézusban* (EÉ 384). Énekeskönyvünkben mindkét vers 16. századi dallammal kapcsolódik össze: előbbi *B. Waldis*, utóbbi *Luther* művével.

A *Szólj, boldog hálaének* (EÉ 69) *A. V. Koskimies* versére épül; dallamát *J. Sibelius*, az egyik legismertebb finn zeneszerző írta. A komponistának kiterjedt kapcsolatai voltak magyar muzsikusokkal, főleg hegedűversenyének előadása kapcsán.

A *Szelíd szemed, Úr Jézus* (EÉ 385) a bűnbánat és a személyes kegyesség kiemelt példájává vált; szerzői *L. Stenbäck* és *H. Nyberg*.

Végül két olyan éneket említünk meg, melyek alapja finn népi dallam. A *Kegyelemnek szép rózsája* (EÉ 456), *E. Pöyry* verse, lényegét tekintve Krisztus-himnusz. A *Fel, mert az irgalom percei múlnak* (EÉ 449) *A. Achrenius* költeménye, a fogyó kegyelmi időre figyelmeztet. Ezért legyen mindennapi fohászuk: *Irgalmas Jézusunk, járj velünk, kérünk!*

18. „Mert irgalma sziklaszál, mindörökké bizton áll” – angolszász eredetű énekeink

Áttekintve énekeskönyvünk angolszász eredetű énekeit, meglehetősen változatos képet kapunk: különböző korok, különböző stílusában írt darabok – több közülük mostani énekeskönyvünkben tűnik fel először. E válogatás az angolszász protestáns egyházak gazdag énekkincsének keresztmetszetét adja, megmutatva a legjelesebb szerzők népszerűvé vált alkotásait.

J. Miltonnak a 136. zsoltárból írt verse, a *Dicsérjük, mert jó az Úr* (EÉ 55) eredeti formájában tizenegy versszakos, a zsoltár gondolati ívét híven követő költői adaptáció. Énekeskönyvünkben ebből mindössze öt stófa található, melyek a zsoltár tartalmi egységeit jelölik. Általában *J. Antes* dallamával jár együtt, de a nálunk szereplő kínai dallam is megtalálható az angol énekrepertoárban.

A 18. században keletkezett énekek közül kettő vétetett föl énekeskönyvünkbe. Időben korábbi a *Krisztus Jézus, im, feltámadt* (EÉ 224), amelynek háttérében a *Surrexit Christus hodie* című, késő középkori kanció áll. Első angol fordítása 1708-ban jelent meg, később a 2–3. versszakát teljesen újrafogalmazták. Ehhez írt további öt stófát *Ch. Wesley*, aki a metodista egyház egyik alapítójaként nemcsak hitéletet megújító, de énekköltői munkásságával is *Lutherhez* hasonló szerepet töltött be egyházában. Dallama – melynek szerzője ismeretlen – 1708-ban a *Lyra Davidica* című énekgyűjteményben, az első szövegvariánssal együtt látott napvilágot.

Az *Úr csodásan működik* (EÉ 328) szövegét *W. Cowper*, a melankóliára hajlamos énekköltő jegyzi. Az ének sajátos párosítása a 18. századi angol vallásos lírának és egy naivan egyszerű, 20. századi magyar dallamnak, amelyben az eredeti szöveg két versszaka fut le egy dallami egység alatt.

A *Mily csodás szeretet!* (EÉ 386) Jézust és a megváltás művét dicsérő ének, egy 19. századi amerikai énekgyűjteményből való. Angliában ekkor már személyes hangvételű, lírai alkotások születtek; ennek egyik legszebb példája a *H. F. Lyte*

anglikán lelkésztől fennmaradt ének: *Ó, maradj velem* (EÉ 121). Mottója az emmausi tanítványok története (Lk 24,29); valójában egy keresztény hittel megtett útra való visszatekintés a végső búcsúhoz közeledve. Gyülekezetében mondott utolsó beszédének volt része e költemény; később *W. Monk* dallamával angolszász területen az egyik legkedveltebb énekké vált. Hasonlóan népszerű *S. F. Adams* éneke, a *Hadd menjek, Istenem* (EÉ 521), amelyet állítólag a süllyedő Titanicon is énekeltek.

J. Ellerton esti himnusza – *Lásd, Urunk, egy nap újra eltűnt* (EÉ 124) – a klasszikus himnuszok gondolati és formai világából merít; ehhez a szövegnél jó száz évvel korábbi német dallam társul.

A *Keresztény hit és élet* című fejezetben két éneket találunk. Közös bennük, hogy – hasonlóan az előbb említett énekhez – ezek sem az angolszász vidéken használatos dallamukkal vannak jelen énekeskönyvünkben. *J. Montgomery* szövegéhez – *Lelki próbáimban* (EÉ 451) – ír népdal került, míg *W. How* anglikán püspök éneke – *Hány hívő érte el az égi célt* (EÉ 454) – egy 20. századi finn énekeskönyvből került át hozzánk *L. Madetoja* dallamával, akit zeneszerzőként *J. Sibelius* mellett a finn késő romantika legjelentősebb mestereként tartanak számon.

Korunk alkotásai – ezek közül is főként az Amerikában születettek – felvetik a kérdést: tartalmuk, zenei színvonaluk miatt méltók-e arra, hogy a liturgia részévé váljanak? *D. Iverson* püünkösi éneke – *Isten élő lelke, jöjj* (EÉ 244) – a 20. század emberének hangján szól, saját magát (gondolatait, érzéseit) vetítve ki a világra, de témája még bibliai alapokon áll. Ugyanez nem mondható el a *Föld és nagy ég* (EÉ 68) és a *Végtelen vagy* (EÉ 476) kezdetű énekekről, melyek – kifejezésbeli szegénységük és sematikus gondolatviláguk miatt – jó példái az istentiszteleti használatra alkalmatlan énekeknek.

Az evangélikus énekrepertoárnak fontos része ez a válogatás, hiszen azt a gondolatot közvetíti, hogy a keresztény hitigazságok az Istent kereső ember számára változatlanok maradnak, még ha az énekek más országok kultúrájának stílusjegyeit viselik is magukon.

19. Husztól Třanovskýn át Vietóriszig

Cseh, lengyel és szlovák eredetű énekeink nagy része – szemben a skandináv vagy az angolszász énekcsoport többségével, melyek később kerültek repertoárunkba – már az 1911-ben megjelent *Dunántúli énekeskönyvben* megtalálható, és vannak közöttük még régebbiek is. A békéscsabai és a szarvasi énekeskönyv vagy a nyíregyházi toldalék természetesen még inkább őrzi a *Tranoscius*-hagyományt, amelyből a legtöbb ének származik.

A szlovák ajkú evangélikusság éneklését, ezen keresztül egész kegyességét meghatározta *Juraj Třanovský* (humanista nevén *Georg Transcius*) evangélikus lelkész, énekszerzői, énekeskönyv-szerkesztői tevékenysége. Az 1636-ban megjelent *Cithara sanctorum* (amelyet összeállítója után *Tranosciusnak* neveznek) a szlovák evangélikusság számára egészen a legutóbbi időkig a legfontosabb énekeskönyv, mely a magyar ajkú evangélikusok énekkultúráját is befolyásolta. *Vietórisz József* nyíregyházi gimnáziumigazgató – látva, hogy a gyülekezet tagjai egyre kevésbé tudnak szlovákul – az 1910-es években elkezdte magyarra átültetni a szlovák *Tranosciust*. A hatalmas jelentőségű munka, a teljes énekeskönyv fordítása 1935-ben jelent meg, gazdagítva a magyar nyelvű énekkincset.

De haladjunk történeti sorrendben. Az *Itt a drága idő* (EÉ 134) adventi ének dallama (EÉ 136) az *Ave hierarchia* kezdetű középkori kancióból alakult ki, német területen korállá is vált. Szövege huszita eredetű, utal a várakozásra, a próféciákra, a megtérés szükségességére. A *Krisztusunk ma született* (EÉ 160) arányosan kialakított huszita dallama sugallja a gyermeki, játékos karácsonyi örömet. A szöveg a *Tranosciusból* származik; a versszakok végi refrén Jézust szólítja meg.

A *Hirdetek tinéktek* (EÉ 159) szövege az angyal örömhír-bejelentését idézi. Dallama – mely egy vízkereszt énekünkhöz (EÉ 186) is kapcsolódik – *Michael Weiße* 1531-es énekeskönyvében található. Ez a gyűjtemény a huszita mozgalomból származó, a cseh irodalom fejlődésére jelentős hatást gyakorló, majd szülőföldjükről menekülni kényszerülő és Poroszországban új hazát találó vallási közösségnek, a *Cseh Testvéreknek* (*Böhmische*

Brüder) a nagy jelentőségű, első német nyelvű énekeskönyve.

A *Béke legyen a nap alatt* (EÉ 465) is a *Cseh Testvérek* dallama. Szövege a karácsonyi evangéliumból (Lk 2,14) kiinduló Gloria-parafrázis, mely a Szentháromság jelentőségét is kiemeli. A *Mi Urunk, édes Atyánk* (EÉ 233) *Kliment Bosák* cseh lelkész Szentháromság-éneke *Rimay János* fordításában. A pütkösi fejezetben található, de még inkább alkalmas istentiszteletet kezdő fohászénekeknek. Az *Isten nekem erőm, bizodalmam* (EÉ 338) a *Prágai graduálból* (nem lehet tudni, mi ez) került a *Tranosciusba*.

Az *Áldj meg minket, Úristen* (EÉ 323) eredeti, több passiószöveghez is kapcsolódó koráldallama (EÉ 204) szintén a már említett *Weiße*-énekeskönyvben jelent meg. Bensőséges szövege a lengyel *Jakub Lubelczyk*nek és a 16. század kiemelkedő magyar költőjének, *Balassi Bálintnak* a nevéhez köthető.

A *Jézus, Istennek Báránya* (EÉ 194) – *Michal Grodzki* verse – a nagypénteki eseményeket és következményeiket tárja elénk. Lépegető, motívumismétlő, refrénes dallama egy himnusszerű dallamcsoporthoz tartozó lengyel variáns. Ezzel az énekkel gondolatmenetében rokon a *Dicsőítünk, Krisztus, aki szenvedtél* (EÉ 199). Szövege a Kyrie-refrénnel záruló *Laus tibi Christe* fordítása; dallama a *Rex Christe factor omnium* himnusz refrénes kibővítése, mely *Lukas Lossius Psalmodia* című, 1561-ben kiadott gyűjteményében jelent meg.

Végezetül még néhány ének, melynek dallama és/vagy szövege a *Tranoscius* kétszáz év alatt megjelent, egyre bővülő kiadásából származik: *Dicsértessék, Uram* (EÉ 61; szövege megtalálható a szintén mérföldkönek számító énekgyűjteménynek, a *Zengedező mennyei karnak* az első kiadásában); *Ékes dolog ismerni* (EÉ 67); *E nagy nap fájdalmát* (EÉ 211); *Teremtő Istenünk* (EÉ 345); *Fordítsd el rólunk, Urunk, haragodat* (EÉ 411), valamint az igen népszerű *Előtted állok, drága Jézusom* (EÉ 417) és a *Jézusom, Krisztusom, én szerelmesem* (EÉ 381).

Kívánom, hogy minél többen megismerjük e kincseinket, és énekeljük Krisztus dicséretét, mert „ő ama világosság: / Hirdessétek! / Nyomában a boldogság: / Kövessétek!” (EÉ 160,3)

20. Énekeskönyvünk 19. századi dallamai

A 19. században ritka volt az új dallam az istentiszteleti használatban; inkább a már ismert és kedvelt dallamokra keletkeztek nagy számban új versek. Ezért most a saját dallammal rendelkező énekekre helyezzük a hangsúlyt.

Kezdjük az egyik legnépszerűbbel: *Joseph Mohr* plébános és *Franz Gruber* kántor 1818 karácsonyán a Salzburg melletti Oberndorfbán írta a *Csendes éjt* (EÉ 167), mely több generáció számára a szenteste elmaradhatatlan énekévé vált. Ritmikája a gyermek ringatását és az éjszaka bensőségeségét érzékelteti; ezt *pastoralénak* vagy *sicilianónak* nevezik. A dallam motívumai többnyire hármashangzat-fordításra épülnek; ez a barokk kortól kezdve igen kedvelt dallamalkotási módszer.

A *Dicsőség mennyben az Istennek* (EÉ 168) az ősi karácsonyi örömhír késői megfogalmazása, melyet az 1855-ös katolikus Tárkányi–Zsaskovszky-énektárból vett át énekeskönyvünk. A dallam jellegzetessége a háromszor is előforduló nagy szext hangköz, mely a fontos mondanivaló kiemelését szolgálja. Szintén ebből a gyűjteményből származik a *Ments meg engem, Uram, az örök haláltól* (EÉ 494), mely a *Libera me, Domine* rezponzorium verses feldolgozása; a dallam ritmusnélkülisége szinte a gregorián stílust idézi.

Most két olyan ének következik, melyek dallama egy-egy 19. század eleji gyűjteményben szerepel. *Az én időm, mint a szép nyár* (EÉ 516) című *Holéczy Sámuel* énekeskönyvéből származik. A dallam hat sora két nagy résszé áll össze: ezt az ismétlődő – 8, 4, 7 – szótagszám és az azonos zárósor teszi lehetővé.

A *Mintha szárnyon szállna* (EÉ 523) dallama eredetileg világi kuruc szöveggel lett népszerű, majd bekerült *Pálóczi Horváth Ádám* híres *Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek* (1813) című gyűjteményébe. *Sántha Károly* verse ezzel a megőrzött dallammal kapcsolódik össze.

Iff. Chovan Zsigmond szlovák gyökerű dallama a 150. zsoltár 17. századi német parafrázisához kapcsolódik: *Dicsérjétek az Urat* (EÉ 49). A dallam mozgalmas

ritmusú, nagy hangterjedelmű, a hármashangzat és a skálamenet kombinációja; hangnemi felépítése jellemző a dúr-moll rendszerre. Ez azt jelenti, hogy a dallamok mindig kitérnek az alaphangnemből, „elbarangolnak” valahová, hogy utána visszatérjenek (mint mi, amikor egy kirándulás után hazatérünk, és örülünk, hogy újra otthon lehetünk).

Kapi Gyula, a soproni tanítóképző intézet egykori igazgatója – *Kapi Béla* püspök édesapja – főképp a nevelés és a zene tárgykörében publikált cikkeket (például *Mosonyi Mihályról*), de írt *Dalkönyvecskét* is a népiskola alsó osztályai számára. Ő szerezte a *Te vagy reményem sziklaszála dallamát* (*Kovács Sándor* verse; EÉ 66), amely kissé emlékeztet a korabeli népies műdalokra. Szintén tőle származik az a dallam, mellyel a *Szegény fejem, hová hajtnálak* (EÉ 415) kezdetű – *Sántha Károly* által átdolgozott – 17. századi vers megjelenik.

A *Térj magadhoz, drága Sion* (EÉ 263) *Tihanyi-Luttenberg Ágost* dallama egy 17. századi német verssel összekapcsolva. Ez a dallam is jól mutatja az előbb említett tonális (hangnemekhez kötött) gondolkozásmódot. A megérkezésérzetet az is erősíti, hogy a kezdő és a záró sor jellegzetes hangköze megegyezik.

Az *Ó, nagy Isten, sok a vétkem* (EÉ 408) szintén olyan ének, amelyben egy régebben született és többféleképpen bővült vers található, a felépítését tekintve az előzőekhez hasonlító új dallammal, jelen esetben *Berecz Imre* szerzeményével.

Végül az *Ím, nagy Isten, most előtted szívem kitárom* (EÉ 430) egészen más stílust mutat. Szerzője, *Kálmán Farkas* a 16. századi históriás énekek dallamait idézi; ez jól illeszkedik *Szász Béla* tizenhárom szótagos sorokból álló verséhez, mely szóhasználatában a régi magyar istenes énekek nyomdokain próbál haladni: „Szent Fiadért, ki engemet vérén megváltott, / Hallgass meg, ha bűnbánattal hozzád kiáltok!”

21. Gyülekezeti éneklésünk a 20. század elején – a Dunántúli énekeskönyv

A 19. század végén, a 20. század elején a kor embere a múltban keresett kapaszkodót, ott talált mintát. Régi, feledésbe merült korok szellemi irányzatai, művészeti értékei váltak újra fontossá és aktuálissá. Evangélikus egyházunkban ebben az időszakban elevenedett meg a reformáció teológiája iránti érdeklődés, a zenetörténetben pedig ekkor kezdték el újra kiadni a régi nagy mesterek műveit összegző gyűjteményeket. Ez a folyamat tükröződik vissza a gyülekezeti éneklésben is: a *Keresztyén énekeskönyvben* vagy általánosan elterjedt nevén a *Dunántúli énekeskönyvben*.

Az 1800-as évek énekeskönyveiben nemcsak az újjal való gazdagodást figyelhetjük meg, hanem az elszegényedést is: a klasszikus korálok és a reformáció előtt született énekanyag egy részét elhagyták, másik részét pedig erősen átdolgozták. Az 1811-es, úgynevezett *nagy-győri énekeskönyvből* például az *Erős vár a mi Istenünk* is kimaradt.

Száz évvel később a *Dunántúli énekeskönyv* szerkesztőbizottsága már lépéseket tett a reformáció énekkincsének újbóli megismertetéséért. Ebben élen járt *Payr Sándor* (1861–1938) egyháztörténész-professzor. Tudományos munkájának gerincét a hazai reformáció, a dunántúli pietizmus és a legjelentősebb magyar evangélikus városok kutatása tette ki. Jelentős énekköltő tevékenysége is: a *Dunántúli énekeskönyvben* hatvanöt fordítása található, két szöveg pedig az ő költése. Mai énekeskönyvünk öt fordítása mellett aratási hálaadásra írt saját szövegét közli (EÉ 490).

Szintén kiemelt jelentőségű szövegíró *Sántha Károly* (1840–1928), aki sárszentlőrinci lelkészként vált korának ismert költőjévé. A *Dunántúli énekeskönyv* több mint száz saját költésű szövegét és csaknem nyolcvan fordítását közli. Mai énekeskönyvünkben található tizenkét fordítása és tizenegy saját éneke jellemző válogatás szerteágazó munkájából. Fordításaiban a gyülekezeti éneklés klasszikus korszakaiból merített. Négy jeles középkori himnusz ma is az ő magyar változatában

énekelhetünk (EÉ 190, 358, 434, 495). De több fontos evangélikus korál fordítását is neki köszönhetjük, többek között *Paul Gerhardt* egyik legjelentősebb énekének magyar formáját is (EÉ 342). Saját verseiben megszólal a teremtett világért való hálaadás (EÉ 64, 251), a próbákban való megállás (EÉ 353), a bűnbánat (EÉ 311), és hangsúlyt kap az élet mulandóságára való figyelmeztetés (EÉ 523, 524).

A *Dunántúli énekeskönyv* szerkesztésében és a szövegek írásában *Zábrák Dénes* (1852–1913) soproni lelkész is részt vett. Az 1911-es könyvben öt saját szövege és csaknem nyolcvan fordítása található meg. A mai énekeskönyv egy saját szövegét és négy fordítását közli. Ő készítette *Luther* egyik legfontosabb énekének (EÉ 318) a fordítását is.

Nem mennyiségükkel, hanem erős érzelmi töltésükkel hatnak ma is *Kovács Sándor* (1869–1942) püspök, egyháztörténész-professzor szövegei. Az 1911-es gyűjtemény kilenc versét és két fordítását tartalmazza, az 1982-es énekeskönyv pedig kilenc versét és egy fordítását. Nála az Istenbe vetett reménység (EÉ 66), a Jézus iránti szeretet és bizalom (EÉ 390–392) és ennek a keresztyén ember életére gyakorolt hatása (EÉ 458) kerül előtérbe.

A *Keresztyén énekeskönyvet* 1955-ben új résszel bővítve adták ki. A szerkesztőbizottság fontos lépést tett az énekreform útján. A világ evangélikusságához és a magyarországi református felekezethez hasonlóan ritmikus formában, kottával közölte az új tételeket. Ezek alapvetően két forrásból származtak: a reformáció korából és új – elsősorban skandináv – énekanyagból. Ezzel tovább erősödött a tiszta forrásból merítés szándéka, de egyúttal kifejezésre jutott a világ más evangélikus egyházaival való közösség is. Az 1955-ös új rész a hasonló szellemben összeállított más gyűjteményekkel (*Cantate, Régi magyar istenes énekek*) együtt előkészítette a talajt ma használatos énekeskönyvünknek.

22. Az Evangélikus énekeskönyv – 20. századi énekeink

Korábban már olvashattunk arról, hogy énekeskönyvünk szerkesztői skandináv, angol és amerikai énekekkel is gazdagították az énekanyagot. Ezeken és a következőkben felsorolt tételeken is érződik a 20. századi gyülekezetiének-írás alapvető kérdése: az eredetiség és a gyülekezetszerűség feszültsége.

A szöveg vonatkozásában ez könnyebben feloldható. De ha a dallam merészebben, a 20. század zenei nyelvén van megkomponálva, megtanulása egy átlagos gyülekezetben nagy nehézségeket okoz. Ha pedig a szerző azt tartja szem előtt, hogy dallama könnyen tanulható legyen, akkor a barokk vagy bécsi klasszikus stílus egyszerűsített másolásának hibájába eshet. E feszültség feloldására tett kísérleteket mutatunk be a következőkben.

A *Jer, dicsérd Istent, nagy világ* (EÉ 252) dallama a német korálok zenei nyelvét idézi. A német dallamhoz magyar szövegíró, *Dóka Zoltán* (1929–2000) egykori hévízgyörki lelkész Szentháromságot dicsérő szövege kapcsolódik. Témája alkalmassá teszi arra, hogy a hitvallást helyettesítse istentiszteleteinken.

Az *Áldó hatalmak oltalmába rejtve* (EÉ 355) dallama (a taizéi közösség egyik szerzőjének műve) modális hangsorával egyszerre tűnik régiesnek és újnak. Ennek szövegét a mártír teológus, *Dietrich Bonhoeffer* (1906–1945) írta náci fogságban, élete utolsó karácsonyán.

Az 1982-es énekeskönyv szerkesztői nem csak külföldi énekanyaggal szerették volna gazdagítani a legújabb kori énekrepertoárt. Öt jeles magyar szerzőt kértek fel új dallamok komponálására. Hármuk pályája több ponton találkozott. *Rezessy László* (1912–1997), *Fasang Árpád* (1912–2001) és *Sulyok Imre* (1912–2008) munkájában egyformán nagy jelentőséget kapott a komponálás, a tanítás és az egyházzenei szolgálat. *Rezessy László*nak és *Fasang Árpád*nak egy-egy (EÉ 472, 106), *Sulyok Imrének* két (EÉ 71, 127) dallama a magyar népzenei hagyományokból merít ihletet. E

dallamok használatát további szövegek erősítik (EÉ 472 = 271; 71 = 475; 127 = 473). Elvontabb, komplikáltabb dallamformálás jellemzi *Sulyok Imrének* azt a dallamát, amely *Weöres Sándor* (1913–1989) bűnbánati verséhez kapcsolódik (EÉ 432), és *Rezessy László* dallamát, amely egy régi svéd szöveget hordoz (EÉ 528).

Trajtler Gábor (1929) éneke (EÉ 401) aszimmetrikus ritmikájával és az úgynevezett „magyar skála” alkalmazásával hívja fel magára a figyelmet. Szövegét Jézusnak a *János evangéliumában* leírt „Én vagyok...” mondásai nyomán írta *Dóka Zoltán* (1929–2005). Bizonyára e kettőnek köszönhető, hogy Finnországban az ifjúság körében igen népszerűvé vált. A híres zeneszerző, *Szokolay Sándor* (1931) dallama (EÉ 398) megírásakor minden bizonnyal azt tartotta szem előtt, hogy éneke könnyen megtanulható legyen.

Az új dallamoknál jóval több új szöveggel találkozunk 1982-es énekeskönyvünkben, melyek sokszor régi dallamhoz kapcsolódnak. A korok, stílusok keveredése olykor zavaró lehet. Talán leginkább akkor érezhetjük ezt, amikor ismert, régóta egy versszakos formában használt ének új versszakokkal egészül ki (például EÉ 213, 227, 291). Fordítóként és szövegíróként leggyakrabban *Túrmezei Erzsébet* (1912–2000) diakonissza költőné neve tűnik fel. Fordításában jól érzékelhetően törekedett az eredetihez való hűsége, míg új szövegeiben saját hangvételét figyelhetjük meg.

Biblikus megalapozottságuk, teológiai mélységük emeli ki a 20. századi szövegek közül *Scholz László* (1911–2005) és *Dóka Zoltán* verseit. *Bodrog Miklós* (1929–2009) szövegeiben a keresztények embertársért és világért viselt felelőssége kap hangsúlyt. Az énekverses rendek szövegei közül *Marschalkó Gyula* (1921) jó liturgikus érzékkel formált verseit kell kiemelnünk.

Reformáció előtti, reformáció korabeli énekek újrafelfedezése és megismertetése mellett tehát markánsan megjelenik énekeskönyvünkben az a szándék, hogy minden kor és minden generáció – a 20. századé is! – tegye le névjegyét az egyházi éneklésben: „Ha Krisztus Lelke egyesít, / Bontsuk ki bátran színeit!” (EÉ 472,4)

23. Veni redemptor gentium – adventi énekeink

Az Úr eljövételének, az adventnek (*adventus Domini*) az ünneplése a 4–5. századra vezethető vissza, amikor karácsony megünneplése túlragyogta a megelőző századokban uralkodóvá vált vízkeresztét. Így a korábban az epifániát előkészítő időszak a megtestesülés ünneplése elé került.

Az ünnep megszilárdulása együtt járt az ünnep liturgiájának, azaz az istentiszteleten elhangzott bibliai olvasmányok és énekek rendjének rögzülésével. Mivel az ünnep tanításának egyetlen fóruma maga az istentisztelet volt, magukba az ott felhangzó énekekbe kellett belesűríteni mindazt, „amit az adventről tudni kell”. Melyek is az adventi időszakban hangsúlyozott gondolatok?

„E napok betöltét / Régtől jövendölték / Prófétabeszédek / Az emberiségnek...” (EÉ 134,2) – A prófétákra (akik már előre megjövendölték Krisztus eljövételét) való visszaemlékezés ebben az időben nyeri el az egész egyházi évben egyedülálló helyét.

„Megtört az ősi átok...” (EÉ 140,1) „A Megváltó jön el. / Bűn átkát, erejét / Megtöri vérével...” (EÉ 132,3) – Ezen énekeink Jézus megváltó voltát hangsúlyozzák. Ő megmenti az emberiséget a gonosz hatalmától, és „ördögnek fejét tapodja sarkával” (ahogy az a 132. ének ősében, a gregorián szekvencia szövegében áll).

„Az egész világ megreng, / Ég és föld elmúlnak...” (EÉ 146,4) „Eljön újra: megítél / Élőket, holtakat.” (EÉ 141,6) „Ébren kell fogadnunk...” (EÉ 134,3) „Készítsd el szívünket / Józan vigyázásra...” (EÉ 136,6) – Az Úr jelenben történő eljövele egyben a világvégi, második eljövétel előkészítése, ezért kaphat helyet a virrasztás az előkészületi időben.

A legtöbb énekünkben mindhárom előbb említett gondolatelem megtalálható. A középkori *kanciók*, azaz a srofikus vallásos énekek legfőbb sajátága, hogy az ünnep tartalmát röviden és tömören foglalják össze. Egy ilyen típusú himnusz nyomait őrzi az *Istennek szent Fia* (EÉ 136). Emellett vannak olyan énekeink, amelyek specifikusan egy-egy meghatározott adventi vasárnaphoz kötődnek.

Paul Gerhardt „Mint fogadjalak téged...” kezdetű *korálja* (EÉ 141, GyLK 805) Krisztus Jeruzsálembé való bevonulását (advent 1. vasárnapjának evangéliuma) idézi, és ezzel lehetőséget ad az ének kiemelten e napon történő alkalmazására. A palmaágmotívum átvitt értelemben előkerül *Georg Weissel* dicsőítő énekében is: *Jer, tárjunk ajtót még ma mind!* (EÉ 137). Ez az ajtónyitás mint szívünk kinyitása a zsidó hagyományra utal, amelyben a szövetség ládájának templomba való bevonulását, tehát Izrael Istenének népe közötti megjelenését az „*Emeljétek föl fejeteket, ti kapuk, emelkedjétek föl, ti ősi ajtók, hogy bemehessen a dicső király!*” (Zsolt 24,7) szavakkal ünnepelték. Ahogy ott a zsoltár a hétkezdő reggeli imádság éneke, úgy válhat számunkra ez az ének advent kapujává.

A *Jöjj, népek Megváltója!* (EÉ 131) talán mindenhol az 1. vasárnap nyitányává vált. Érdekes, hogy éppen ez az ének volt az, amely eredetében nem adventhez, hanem karácsonyhoz kapcsolódott. A *Veni redemptor gentium* – a himnuszköltészet atyjának, *Szent Ambrusnak* az alkotása – a karácsony teljes tartalmát összefoglalta. Luther ebből a gregorián énekből készítette el az általunk is ismert – sajnos énekeskönyvünkben nem teljességében közölt – korált.

Valentin Thilo „Várj, ember szíve, készen...” kezdetű éneke (EÉ 140), bár végül a harmadik vasárnap graduáléneke lett, szorosan kapcsolódik advent utolsó vasárnapjához is. (Az ének Ézs 40,3–4-ből vett idézete visszaköszön a vasárnap Keresztelő Jánosról szóló evangéliumi szakaszában: Jn 1,19–28.) Eredetében szintén advent utolsó napjaihoz kapcsolódik az *Ó, jöjj, ó, jöjj, Immanuel* (EÉ 133). December 17. és 23. között a vesperás *Magnificatjának* keretdallamaként hangoztak fel az ó betűvel bevezetett „Ó-antifónák”, minden napra egy-egy újabb, Krisztusra vonatkoztatott bibliai képpel.

Megváltó Urunk eljövételére való várakozásunkban váljanak énekeink az adventi időben is napi fohászunkká: „Adventi vendég, végy szállást minálunk, / Szívünkben állíts trónt, örök Királyunk.” (EÉ 145,5)

24. In dulci jubilo – karácsonyi énekeink

Karácsonyi énekekről szóló írás aligha kezdődhet mással, mint az első karácsonykor énekelt angyali ének megemlékezésével. A *Glóriában* – „*Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát*” (Lk 2,14) – egybekapcsolódik a mennyei és a földi muzsika. Ez az Istent dicsőítő és az ember megszenteléséért könyörgő énekek mindenkori mintája. Nem véletlen, hogy sok karácsonyi tétel belőle merít ihletet, de mivel általános alapigazságot fogalmaz meg, ezekkel a sorokkal minden istentiszteleten találkozhatunk.

Az ismertetést *Luther* énekeivel kezdjük. A *Mennyből jövök most hozzátok* (EÉ 150) kiindulópontja a pásztoroknak szóló angyali híradás. Miközben elbeszél, személyessé is teszi a történetet, majd a hatodik versszakban a karácsonyi események átélésére buzdít. Az eredeti szöveg itt tovább folytatódik. A hiányzó versszakokat általánosabb formában úrvacsorai énekünkben (EÉ 305) ismerhetjük fel. A dallamot a reformátor egy középkori ének alapján írta. A szöveg tartalmához nagyon jól társul az ereszkedő szerkezet. Magyarországon az 1630-as évektől része volt az evangélikus énekeskönyvek karácsonyi fejezetének, de ismertsége túllépte a felekezeti határokat: sajátos variánsát éneklék a katolikusok és a reformátusok.

Énekeskönyvünk még két karácsonyi Luther-szöveget közöl. A *Jézus Krisztus, dicsértessél* (EÉ 154) Németországban talán a *Vom Himmel hoch*-nál is rangosabb. Míg itthon a *Mennyből jövök dallamával* használjuk, ott saját dallammal éneklék. Luther egy 14. századból való karácsonyi szekvencia nyomán írta, mely annak a csodának a leírása, hogy miként öltözött Isten emberi testbe. Ezt a tartalmat erősíti, hogy a német verzió minden versszaka *Kyrieleisszel* zárul.

A másik Luther-szöveget szintén énekeskönyvünk 150. énekének a dallamával párosítva találjuk meg. A *Mennyei angyalseregek* (EÉ 155) arra utal, hogy a reformátor számára a karácsonyi történet értelmezésének egyik kulcsa az angyalokhoz és a pásztorokhoz kapcsolódó szakaszban rejlik.

A karácsonyi énekek felekezeti összekapcsoló rétege a 14. században született, Európa-szerte ismert *kancióké*. Ilyen az *In dulci jubilo* (EÉ 151) is, amelyben latin és anyanyelven íródott sorok váltakoznak. A szövegben összekapcsolódik a karácsonyi idill és az isteni örökkévalóságra való utalás. Ezt adják vissza az eredeti verzió latin sorai: míg az első versszak eleje a jászolra utal, a vége kimondja: *Alpha es et O* (kezdet ő és vég). A második versszakban pedig az „O Jesu parvule...”-ra (Ó, kicsinyke Jézus...) a *princeps glorie* (dicsőség fejedelme) felel. Ezekkel az ellentétpárokkal fejezi ki a szövegíró, hogy a karácsonyi kisgyermek azonos a megdicsőült Úrral.

Reformáció előtti kanció a *Kit sok boldog pásztor dicsért* (EÉ 152) és az *Örömdalok hangozzanak* (EÉ 153) is. Az előbbi a karácsonyi történet egyes állomásait veszi sorra; a második középpontjában a történet üdvösséges volta áll.

A 15. századi énekek közül *Nikolaus Hermané* (EÉ 156 – *Jöjj, Isten népe, áldjuk őt*) különleges erővel irányítja figyelmünket Isten üdvözítő cselekedetére, hogy *elküldte szent Fiát*: jászolban fekszik gyengén, szegényen. Ebből fakad a hálaadás. A következő énekben (EÉ 157 – *Egy zsenge rózsatőről*) a hangsúly az ószövetségi prófécia beteljesedésére kerül.

Két Paul Gerhardt-éneket is találunk a karácsonyiak között. *Az Ím, jászlad mellett térdelék* (EÉ 161) *J. S. Bach* dallamával vált általánosan ismertté. Ez az ének a gyermek Jézushoz szóló bensőséges imádság, mely utal a karácsony és a passió összefüggésére is.

A *Krisztus Urunknak áldott születésén* (EÉ 158) a magyar énekkincs kiemelkedő alkotása. A kiindulópont itt is a karácsonyi angyalének, melyet szinte szó szerint idéz a szerző, *Pécseli Király Imre*. A 3–4. versszak a prófétai jövendölések beteljesítőjeként állítja elénk Jézust. A két záró versszak pedig hálát ad, és öröme buzdít. A kupolás szerkezetű dallam az új stílusú magyar népdalok rokona. Szép íve jól hordozza a szöveget.

Karácsonyi énekeink segítségével a mennyből leszálló angyalok énekére válaszul „hadd zengjen énekszó, / Fel, égig ujjongó...” (EÉ 151,1)

25. „Ő a hajnali Csillag, mely fényességgel villog, s napnál szebben ragyog” – vízkereszti énekeink

Vízkereszt ősi ünnepünk. Krisztus születését még nem is ünnepelték, de a 3–4. századtól kezdve vízkereszt már több funkciót hordozott magában. Az *epifánia* szó megjelenést, látható kinyilvánulást jelent: Isten láthatóvá lesz a világban, az ember átélheti hatékony jelenlétét.

Míg kezdetben csak Jézus megkeresztelését ünnepelték, később már a születését is; még később a kánai menyegző emléknappja lett. Ehhez a naphoz kapcsolódott a napkeleti bölcsek – s ennek nyomán a pogányok megtérésének – ünnepe, valamint a misszió gyakorlása. Sok népi hagyomány kötődik vízkereszt napjához, például a vízszentelés, a mozgó ünnepek kihirdetése vagy a vízzel és tömjénfüsttel történő házmegáldás.

Vízkereszt és az utána következő vasárnapok (számuk húsvét időpontjától függően egy–hat) mind külön tartalmat hordoznak. Énekeskönyvünk szép számmal ajánl énekeket erre az ünnepkörre. E rövid áttekintés célja, hogy az ünnep tartalmi gazdagságán túl zenei sokszínűségét is megláttassa.

Vízkereszt napjának mottója: „Krisztus dicsősége megjelenik a világban.” A fény különleges szerepet kap e napon. Az *Égi csillag tiszta fénye* (EÉ 185) ezt a mondanivalót bontja ki *E. Lönnrot* versében *L. Bourgeois* dallamával. *J. Rist* szerzeménye – *Kelj fel, öltözz fénybe* (EÉ 186) – a betlehemi csillag ragyogásától egészen a menny dicsőségéig vezet végig a Fény útján.

A német énekeskönyvben a „Schönster Herr Jesu...” kezdetű vers kétféle dallammal szerepel. Ennek első dallamára *Scholz László* költött magyar szöveget *Szép Hajnalcsillag* (EÉ 397) címmel. Második dallamára – *Felséges Jézus* (EÉ 371) – egy 17. századi német verset használunk.

Vízkereszt 1. vasárnapján énekeljük ismert énekünket, a „Szép, fényes Hajnalcsillagom...” (EÉ 361) kezdetűt. *Philipp Nicolai* műve a németeknél is központi szerepet kap, bár kérdéses az éneknek az egyházi évben való elhelyezése. A szerző eredetileg az egyházi év végére szánta, de egyes hagyományok szerint halottas éneknek, megint máshol esküvőn használták. Utalás található benne az úrvacsorára is; a vízkereszti

besorolást a kezdősor miatt kapta. (A négy versszak sokféle bibliai szakaszt érint – innen a sokféle értelmezés.)

A vízkereszt utáni 2. vasárnap evangéliuma a kánai menyegző csodáját tárja elénk. Az erre a napra javasolt éneket – *Ki dolgát mind az Úrra hagyja* (EÉ 331) – *G. Neumark* egyik utazása során írta, miután megtámadták, kirabolták, és minden vagyonát elvesztette. Ez áll a címben: „Vigasztaló ének arról, hogy Isten mindenkit megtart, és mindenkiről gondoskodik a maga idejében, a példabeszéd alapján: Vesd az Úrra terhedet, és ő gondoskodik rólad.”

A 3. vasárnap énekeljük *J. Stegmann* versét *M. Vulpus* dallamára: *Légy velünk kegyelmeddel* (EÉ 277). Segít minket abban, hogy felismerjük Jézus szabadító és gyógyító hatalmát a hozzá intézett kéréseink által.

A vízkereszt utáni 4. vasárnap a természet Urát hirdeti. Az evangéliumban a tenger lecsendesítéséről hallunk (Mt 8,23–27). Az ünnep éneke egy finn népi dallamra alkalmazott Schröder-vers: *Ó, segíts, Jézus, te fény vagy és élet!* (EÉ 374).

Az 5. vasárnap a történelem Urát világítja meg. A búza és a konkoly utolsó időket idéző példázata hangzik el *Máté evangéliumából*. A nap éneke – *Krisztus népe Isten nagy csodája* (EÉ 269) – Isten végtelen szeretetéről szól (*R. Fangen* verse egy 16. századi dallamra).

A *Krisztus, menny, föld Alkotója* (EÉ 358) kezdetű énekünk a vízkereszt utáni utolsó vasárnapon Jézus isteni dicsőségét sugározza. A *Nagy Szent Gergelynek* tulajdonított szöveg egy középkori latin himnusz, a *Conditor alme siderum* dallamát használja fel.

A *Gyülekezeti liturgikus könyv* vízkereszt ünnepére ajánlja a *Krisztus, Atya Istennek egyetlenegy Fia* (GyLK 810) kezdetű éneket. Már megjelent az *Új zengedező menyei karban*; most lehetőségünk nyílna az ének felelevenítésére.

E gazdag énekkincs rendszeres használata vezessen el minket a „vak homályból” a ragyogó Csillaghoz!

26. „Ó, mérhetetlen szeretet csodája!” – böjti és passiók énekeink

„Megállok csendben keresztfádnál, / És lehajtom némán fejem. / Tehozzád jöttem, mintha várnál, / Én Megváltóm, egyetlenem. / Te, aki értem is szenvedtél, / S a Golgotán megfeszítettél, / Könyörülj rajtam!” (EÉ 207,1)

Böjti énekeinkről pár sorban átfogó képet nyújtani lehetetlen feladatnak tűnik számomra. Ezért úgy gondoltam, néhány szubjektíven válogatott ének rövid bemutatásával igyekszem a kedves olvasók böjti elcsendesedését, a legnagyobb ünnepre való lelki felkészülését szolgálni.

Ünnepi énekeink bemutatása során eddig mindig központi helyen álltak a Luther-énekek, mert minden ünnepkör élén reformátorunk énekeit találjuk. Egyetlen kivétel a *Böjt, nagyhét* fejezet: *Luthernak* nincs olyan éneke, amely megállna nagypéntek történéseinél. Számára a szenvedéstörténet és a feltámadás eseménye nem választható szét, Krisztus szenvedését húsvéton keresztül szemléli.

A *Krisztus, ártatlan Bárány* (EÉ 188) a reformáció korába visz minket. Szerzője, *Nikolaus Decius* eredetileg bencés szerzetes volt, majd csatlakozott a reformációhoz; 1523-ban a wittenbergi egyetem hallgatója lett. Éneke egy *Agnus Dei*-dallam nyomán keletkezett, és elindítja azt a gyakorlatot, hogy liturgikus dallamokat strófás gyülekezeti énekkel helyettesítenek. Az ének három versszaka őrzi az *Agnus Dei* háromrészességét; inkább az úrvacsorai liturgiából ismerős számunkra, mit böjti énekként.

A *Királyi zászló jár elöl* (EÉ 189) az ambrozián himnuszok versformáját mutatja. Dallama a néphagyományból is jól ismert Európa-szerte. A *Vexilla regist* 569 óta éneklük, s bár eredetileg processziós (körmeneti) ének volt, ma már a katolikus egyház sem használja ebben a funkciójában.

A *Jézus, világ Megváltója* (EÉ 191) és az *Ó, Krisztus-fő, sok sebbel* (EÉ 200) szövegi szempontból rokonok. Eredetileg *Clairvaux-i Bernát* ciszterci szerzetesnek tulajdonították *Arnulf von Löwen* hét latin himnusból álló sorozatát. Ezek a *Salve* kezdetű versek a szenvedő Jézus tagjaihoz szólnak: lábához, térdéhez, kezéhez,

oldalához, melléhez, szívéhez és arcához. E himnuszok és a mittenwaldei szárnyas oltár predellájában látható Veronika kendője, illetve a tövissel koronázott Krisztus-fej ihlették *Paul Gerhardt* verse megírására (EÉ 200). Az ének dallama először *Hans Leo Hassler* gyűjteményében jelent meg 1601-ben, világi szöveggel; később kapcsolódott össze Gerhardt költeményével. *J. S. Bach Máté-passiója* vezérkoráljává tette.

Paul Gerhardt berlini kántorának, *Johann Crügernek* a dallamai is bekerültek Bach kantátaiba és passióiba; így találjuk meg Bachnál az *Ó, drága Jézus* (EÉ 198) dallamát. Szövege *Johann Heermann*tól származik, aki a barokk kor neves énekszerzője. Közel négyszáz verse közül több a mai napig szerepel mind a protestáns, mind a katolikus gyűjteményekben. Énekünk a barokk költészet eszközeivel szól a szenvedő Jézus és az egyéni hívő, a bűnös ember kapcsolatáról, ugyanúgy, mint a *Jézus, élte életemnek* (EÉ 201). E két éneknek már a dallama is a barokk kor sajátosságának, a dúr-moll tonalitás megerősödésének jeleit viseli magán (különösen is ez utóbbi, mely az alaphangról lassan emelkedik, az ismétlés után eléri csúcspontját, majd visszaereszkedik az alaphangra). A szövegét szerző *Ernst Christoph Homburg* lelkészcsaládból származott, Wittenbergben tanult. Költeményeivel hívta fel magára a figyelmet, s ma a német irodalomtudomány a 17. század legtehetségesebb lírikusai közé sorolja.

A *Hittel nézek keresztfádra* (EÉ 206) azért érdemel külön említést, mert Jézus Golgotán tett hét kijelentését, szavát idézi számunkra *Carl Bernhard Garve* tolmácsolásában, aki a hernhuti testvérgyülekezet tanára és prédikátora volt.

Tranoscius 1684-es énekeskönyvéből való az *E nagy nap fájdalmát* (EÉ 211), melynek sorai megrázó pontossággal, szinte fényképszerűen tárják elénk Jézus szenvedését.

Egyik legkedveltebb böjti énekünket – *A keresztfához megyek* (EÉ 208) – *Ilauszky Sámuel* írta át Mária-énekből protestáns passiói énekké. „Tied vagyok, Jézusom, / Megyek keresztutadon, / Nyugtót, békét így lelek. / A szeretet hozzád kapcsol, / Boldog, aki híven harcol / – Veled mindig győzhetek!” (EÉ 208,5)

27. Surrexit Christus hodie – húsvéti énekeink

„Vége a gyásznak / És a könnyhullásnak! / Örvendezzünk, vigadjunk, / Krisztus lett a vigaszunk, / Halleluja!” (EÉ 213,2) Énekeskönyvünk a húsvéti énekek közé összesen tizenhárom tételt sorol, melyek közül nyolc szerepel eredeti dallammal.

A *Krisztus feltámadt* (EÉ 213) több szempontból is a legjelesebb húsvéti énekünk. *Luther* maga – teológiai megfontolásból – nem alkotott passió éneket. Hitünk és keresztény életünk középpontjában mindenkor Krisztus feltámadásának kell állnia – tanította. Krisztus megtörte a halál hatalmát, halál felett vett diadalával „elmúlt kín, gyalázat”. Ezért mi „örvendezzünk, vigadjunk, / Krisztus lett a vigaszunk! / Halleluja!” Minden ének éneklésébe bele lehet unni, mondta *Luther*, de a *Krisztus feltámadt* sorainak éneklésébe soha.

Azért is ez a legjelesebb darab, mert a legősibb magyar nyelvű *kanciós* énekről van szó. (Kanciónak nevezzük a középkorban keletkezett anyanyelvű strofikus vallásos énekeket, melyek alapvetően a két nagy ünnep, húsvét és karácsony köré csoportosíthatóak.) Már az ezredforduló táján jól ismert volt – több nyelven is – Európa-szerte.

A *Jézus Krisztus, Üdvözítőnk* (EÉ 214) már-már szikár formában foglalja össze *Luther* teológiáját, míg a *Jézus, Megváltónk sírba szállt* (EÉ 215) bővebb teret ad az örvendezésnek. Ez utóbbi éneknek a *Krisztus feltámadt kanció* és a *Victimae paschali laudes* szekvencia alkotja a szövegi és dallami alapját. Az első versszakban összefoglalja a húsvét örömhírét: az élet és halál küzdelmében az élet győzedelmét. Ez a mi igaz örömünk, melyet *Luther* minden versszak végén „Halleluja!” kiáltással fejez ki.

Michael Weisse verse, a *Dicsőség néked, Istenünk!* (EÉ 216) eredeti verziója szerint húsz versszakban beszéli el a teljes húsvéti történetet; énekeskönyvünkben hat strófa található. A versszakok végén álló háromszoros halleluja *Melchior Vulpus* 1609-ben megjelent csodálatos dallamával a húsvéti öröm páratlan kifejezését adja.

Nikolaus Herman a Harz-hegységben, Joachimsthalban volt kántor. Éneke, a *Felvirradt áldott, szép napunk* (EÉ 217) 1560-ban keletkezett. Mind a dallam, mind a szöveg *Herman* munkája. A dór dallam hangisméltelés kezdete és annak ritmusa, majd a dallam kvintugrással történő továbblépése a küzdelemből születő győzelemnek és örömmel a zene eszközeivel való kifejezése. A szöveg tartalmi hangsúlya nem a húsvéti történet elbeszélésén van, hanem az ótestamentumi prófécia beteljesedése feletti örömmel.

Kaspar Stolzhausen 1591-ben egy családok számára készített gyűjteményben jelentette meg a *Feltámadt Isten szent Fia* kezdetű éneket (EÉ 218). Pedagógiai céllal, a családi együttlétek számára írta versét, a szülőknek példát és lehetőséget mutatva az étkezések előtti és utáni, valamint a reggeli és esti közös elcsendesedések számára. A dallam *Bartholomäus Gesius* műve 1601-ből.

A Szegedi Lénárd-féle *Cantus Catholici* énektárból (Kassa, 1674) származik a *Krisztus, virágunk* (EÉ 222). Az ének ritmusa külföldi eredetre mutat, forrását azonban nem ismerjük. Páratlan lüktetésű dallama a második dallamsor ismétlésével bővül háromsorossá, míg szövegi szempontból 1 + 2 tagolású. „Feltámadt Krisztus, vigadjunk! / Bűnből, halálból támadjunk!” – ismételjük minden versszak végén.

Charles Wesley verse, a *Krisztus Jézus, im, feltámadt* (EÉ 224) az angol barokk költészet szép példája. Az ének – felépítésénél fogva – kiválóan alkalmas felelgetős éneklésre egyes gyülekezeti csoportok, illetve szólóénekes és a gyülekezet között.

Nem eredeti dallammal szereplő énekeink közül most csak a „Jézus él, én is velem!” (EÉ 223) kezdetűt emelem ki, amely a berlini kántor, *Johann Crüger* dallamával közli a felvilágosodás nagy költőjének, *Christian Fürchtegott Gellert*nek a versét. Sorai kísérvények mind többünket a húsvét utáni úton! „Jézus él, már nincs kétség, / Kegyelmetől el nem téphet / Sem magasság, sem mélység, / Sem öröm, sem szenvedések. / Ő eröm és oltalmam: / Ez az én bizodalمام.” (4. szakasz)

28. Veni Sancte Spiritus – pünkösdi énekeink

Nagyobb ünnepeink énekanyagában mindig megtalálható az a réteg, amely még a reformáció előtti évszázadokba nyúlik vissza, de amely egyben bizonyosága annak is, hogy a reformátorok miként örökítették tovább ezeket a maradandó értékeket.

A sor a 229. énekünkkel kezdődik: *Jövel, Szentlélek Úristen*. Ez a korál a pünkösdi zsoltározást keretező, rövid *Veni Sancte Spiritus* gregorián antifóna nyomán született. Az antifóna is fennmaradt evangélikus használatban: a reformáció idején írt graduálkönyvek magyar fordításában. *Luther* pedig gyülekezeti éneket írt ennek nyomán, melynek első versszaka az antifóna szövegének verses változata.

A gondolatmenet folytatódik a reformátor által írt második és harmadik versszakban: a második az Atyában és a Fiúban való hithez kéri a Szentlélek vezetését, a harmadik pedig a Szentlélek oltalmában való megmaradásért könyörög. Németországban összetettebb, dúr dallammal éneklék az éneket, míg hazánkban egyszerűbb, moll változat terjedt el. Így vált egyik legismertebb korálunkká. Használata nem korlátozódik pünkösdre. Minden szentelési, avatási és a legtöbb könyörgő istentiszteleten elhangzik.

A pünkösdi Luther-énekek sorát folytassuk az *Ó, jöjj, teremő Szentlélek* kezdetével (EÉ 231). Ennek megírásához a 9. század elején élt *Hrabanus Maurus* himnuszát, a *Veni Creator Spiritus* vette alapul a reformátor. Itt az átdolgozás lényegében a dallam hajlításainak leegyszerűsítésére korlátozódott. Az ének gondolatmenetének középpontjában a Szentlélek cselekvő ereje és az ezért való könyörgés áll.

Szintén régebbi forrásra támaszkodva született a *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét* (EÉ 232) Ennek az éneknek a legrégebb, 13. századi formája az istentiszteletekhez lazábban kapcsolódó úgynevezett kanciókhoz tartozik. Az eredetileg egy versszakos szöveg a végső óra próbáira kéri a Szentlélek erejét. *Luther* ezt egészítette ki további három verssel. A második vers világosság- és a harmadik vers szeretetképével az ének általánosabb jelleget kapott, a negyedik pedig a gondolati ív keretét adja.

Evangélikus énekanyagunk másik kiemelkedő értékű része a magyarországi reformációból származik. Ezek a tételek közös kincsei a protestáns felekezeteknek. Ilyen *Szegedi Kis István* éneke: *Jövel, Szentlélek Isten* (EÉ 230), amelyet az egyik legelső himnuszköltő, *Prudentius* nyomán írt. A himnuszok nemesen egyszerű versformája és dallamformálása jellemzi.

A magyar énekanyag egyik különlegessége *Batizi András* pünkösdi éneke, a *Jövel, Szentlélek Úristen, lelkiünknek vigassága* (EÉ 234). *Csomasz Tóth Kálmán* református himnológus szerint ez az ének „az egész magyar énekköltésnek egyik legszebb darabja”. A szöveg mélyről fakadó, igényesen megformált imádság, mely a Szentlélekért és ajándékaiért könyörög: vigasztalásért, a sötétség távoztatásáért, Krisztus igaz ismeretéért, bátorításért, a halálban való oltalomért. A dallam pedig azt tükrözi, hogy miként hatott a német énekek dallamvilága az akkori új magyar kompozíciókra. Meggyőzően mutatható ki, hogy ez a dallam *Luther Credo-éneke*, a *Wir glauben all an einem Gott* „közeli rokona”. Mindenképpen méltó lenne a gyakoribb használatra.

Szintén kuriózum a pünkösdi énekek között az *A pünkösznek jeles napján* (EÉ 235). Feltehetően még a középkorból ered, és latin formában is élt Magyarországon. Ökumenikus ének: a reformátusokkal közös, a katolikusok pedig egyik variánsát használják. Ismertségét jól tükrözi, hogy népszokások részévé és gyermekdallá is vált.

Énekeskönyvünkben még három saját dallamú éneket találunk pünkösdre. Közülük a *Mi Urunk, édes Atyánk* (EÉ 233) a cseh énekanyagból került át. A *Jöjj, égi szent láng* (EÉ 239) 17. századi, táncos karakterű dallam, mely Németországban inkább karácsonyi szöveggel volt használatban. Az *Isten élő Lelke, jöjj* (EÉ 244) pedig az angol, indulószerű énekanyag képviselője.

A más dallamokra közölt szövegek közül *Paul Gerhardt* (EÉ 237, 238) és *Scholz László* (EÉ 245, 246) versei érdemelnek figyelmet.